

TADEUSZ SZCZYGIEL

Akademia Rolnicza w Szczecinie

**POTENCJAŁ ROZWOJOWY ROLNICTWA
A STRATEGIA ROLNICTWA I ROZWOJU
OBSZARÓW WIEJSKICH
WOJ. ZACHODNIOPOMORSKIEGO
W LATACH 2002 -2015**

Abstract: Development Potential of Agriculture in the View of Strategy of Agriculture and Rural Areas' Development in West Pomerania Voivodship, 2002--2015.

Current and future development of the agriculture and rural areas in West Pomerania is strongly conditioned by social and economic transformation started in 1989.

Agriculture restructurization caused some major changes in organisational and land property structure and influenced agricultural production effectiveness and intensity.

Transformation effects done in West Pomerania can be judged both positive and negative. The positive aspect is definitely the environmental effect caused by withdrawing of the large-scale animal production farms and resigning from the land mineral overfeeding.

Nevertheless, the negative aspects of the changes dominate. West Pomerania is recognised as a problem area what manifests itself mainly with economic (low agriculture productivity and effectiveness, lack of non-agriculture functions and low entrepreneurship in the rural areas, low innovation) and social problems (high structural unemployment rate, low life standards, demographic changes). Overcoming these problems and including the environmental aspect into the development will have the deciding influence on achieving the balanced development of the West Pomerania.

The article describes the main economic and social changes that occurred in the agriculture and on rural areas in West Pomerania in the period of the economic and political transformation (1989-2006). The following aspects are discussed in the article: changes in the land property structure, analysis of the spatial structure of the region and identification of problem areas, current stores of the production in the agri-

culture, conditions of the population and demographic trends, structure of the vegetal and animal production and rural areas sustainable development factors.

Wstęp

W opracowaniu przedstawiono zmiany, jakie zaszły w rolnictwie i na obszarach wiejskich w obecnym woj. zachodniopomorskim w okresie transformacji ustrojowej (lata 1989-2006), w kontekście dokumentu *Strategia Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich Województwa Zachodniopomorskiego w latach 2002-2015*¹.

Ze względu na największy w minionych latach udział rolnictwa uspołecznionego – wielkotowarowego (państwowe gospodarstwa rolne, rolnicze spółdzielnie produkcyjne, spółdzielnie kółek rolniczych i inne rolnicze uspołecznione jednostki gospodarcze) rolnicy i wieś na tym terenie poniosły największe koszty transformacji, a wejście Polski w struktury Unii Europejskiej nie poprawiło tego stanu rzeczy.

Obszary wiejskie woj. zachodniopomorskiego ze swą rolniczą funkcją stanowią tzw. obszar problemowy, wynikający, jak twierdzi część polityków, z niedostosowania ludności wiejskiej, w tym głównie rolników do wymogów nowoczesnej cywilizacji.

Współcześnie tę „problemowość” kreuje przede wszystkim głęboki i wielowymiarowy kryzys rolnictwa konwencjonalnego, charakterystyczny dla wszystkich krajów naszego kontynentu, uznawany niekiedy za przejaw kryzysu na przełomie XX i XXI w., ze strukturalnym bezrobociem na wsi i ogromnymi dotacjami do produkcji żywności. Lata poszukiwania sposobów rozwiązania tylko tych dwóch spraw prowadzą do coraz powszechniejszego przekonania, że w planowaniu społeczno-gospodarczym stoimy przed koniecznością nowego zdefiniowania pojęcia poziomu rozwoju gospodarczego i jego wzrostu oraz zastąpienia logiki produktywności logiką rzeczywistych potrzeb społecznych.

Drugi obszar problemów dotyczy wsi jako miejsca życia i pracy rolników oraz ludności pośrednio związanej z rolnictwem. Przejawia się to przede wszystkim w potrzebie wzmocnienia gospodarstw chłopskich, nie tylko dlatego, że najrozsądniej produkują żywność, ale także dlatego, że kształtują sposób życia i decydują o obliczu społeczno-kulturowym wsi polskiej².

---

¹ Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego, Szczecin 2003.

² Kaleta (1998).

Na mocy *Ustawy z 24 lipca 1998 r., o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa*³, 1 stycznia 1999 r. powstało woj. zachodniopomorskie z połączenia województw szczecińskiego (54 gminy) i koszalińskiego (41 gmin) oraz 11 gmin woj. gorzowskiego, 5 gmin woj. pilskiego i 3 gmin woj. słupskiego.

Województwo zachodniopomorskie w 2007 r. to 114 gmin i 21 powiatów (3 grodzkie i 18 ziemskich), o powierzchni 22 880 km² (powierzchnia ewidencyjna według stanu na 01.01.2007 r.), co stanowi 7,3% ogólnej powierzchni Polski i plasuje je na 5. miejscu wśród województw, zamieszkałe przez 1 692,8 tys. mieszkańców, z których 524,3 tys. mieszka na obszarach wiejskich w 3055 miejscowościach (przeciętna liczba ludności w jednej miejscowości wiejskiej – 172 osoby; niższą liczbą ludności w przeciętnej miejscowości charakteryzują się: woj. podlaskie – 124 i warmińsko-mazurskie – 151). Ogólna powierzchnia obszarów wiejskich w województwie wynosi 21 519 km², daje to najniższą gęstość zaludnienia w kraju na 1 km² wynoszącą 24 osoby.

Województwo charakteryzuje się bardzo wysokim wskaźnikiem urbanizacji – ok. 69,2% ludności mieszka w miastach. Do 1989 r. obszar będący w obecnych granicach woj. zachodniopomorskiego wyróżniał się najwyższym, w skali kraju, stopniem uspołecznienia rolniczej przestrzeni produkcyjnej i wynosił ponad 70%⁴. W badanym okresie według Zglińskiego⁵ Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa przejęła mienie ze 133 byłych PGR oraz 708,1 tys. ha gruntów (na podstawie danych AWRSP i urzędów statystycznych według stanu z 1989 r.)

Nie spełniły się natomiast założenia szybkiej restrukturyzacji przejętych nieruchomości i przygotowania ich do prywatyzacji. Problem ten będzie przedmiotem szczegółowych rozważań w prezentowanym opracowaniu.

1. Struktura przestrzenna województwa

1.1. Podstawowe elementy sieci osadniczej

Sieć osadnicza woj. zachodniopomorskiego jest historycznie ukształtowana, składa się z 62 miast i 3055 wiejskich jednostek osadniczych, w tym 2100 wsi podstawowych. Struktury miejskie wykazują znaczne dysproporcje

---

³ Dz.U. z 1998 r. nr 96, poz. 603, ze zm.

⁴ Zgliński (2003), s.151-192.

⁵ Tamże.

pod względem wielkościowym. Najwięcej jest miast małych, poniżej 5000 mieszkańców. W strukturze wiejskiej sieci osadniczej dominują jednostki małe i bardzo małe – wsi o liczbie mieszkańców do 50 jest 1250 (40% zamieszkałych wsi), o liczbie mieszkańców 400 i więcej jest tylko 300.

Hierarchia struktury osadniczej i jej poziom rozwoju jest określony stopniem rozwoju społeczno-gospodarczego, rolą i miejscem w układzie powiązań międzynarodowych, krajowych i regionalnych. Z podziałem hierarchicznym wiąże się rola i miejsce jednostek w strukturze obsługi sieci osadniczej.

Na podstawie strategicznych dokumentów planistycznych przyjęto następującą strukturę sieci osadniczej w woj. zachodniopomorskim:

- poziom ponadregionalny z ośrodkiem metropolitalnym – Szczecinem i krajowym ośrodkiem zrównoważonego rozwoju, jakim jest Koszalin;
- poziom regionalny – to grupa miast w przedziale 50-100 tys. mieszkańców lub zbliżonych do tej wielkości; ośrodkami regionalnymi są: Kołobrzeg, Stargard Szczeciński, Szczecinek, Świnoujście, a wspomagającymi te ośrodki są: Wałcz, Świdwin, Myślibórz;
- poziom ośrodków subregionalnych to: Białogard, Choszczno, Drawsko Pomorskie, Goleniów, Gryfice, Gryfino, Kamień Pomorski, Łobez, Myślibórz, Police, Pyrzyce i Sławno;
- ośrodki subregionalne uzupełniające to: Międzyzdroje, Darłowo, Połczyn Zdrój, Chojna, Dębno;
- ośrodki rozwoju lokalnego to miejscowości będące siedzibami gmin.

Policentryczne a zarazem skrajne do obsługiwanego regionu położenie ośrodków ponadregionalnych (Szczecina i Koszalina), a w szczególności siedziby ośrodka wojewódzkiego uznaje się za mało korzystne. Rozmieszczenie ośrodków regionalnych i miast wspomagających te ośrodki jest w miarę równomiernie rozproszone po województwie. Brak jest wykształconego ośrodka ponadregionalnego w centralnej części województwa. Uwzględniając ich rolę za pomocą miernika dostępności komunikacyjnej należy stwierdzić, że znaczna większość ośrodków regionalnych i subregionalnych jest dobrze skomunikowanych z ośrodkiem wojewódzkim. Jednak podstawowym mankamentem jest duża odległość, ponad 100 km od Szczecina, poza którą leży 30% jednostek osadniczych różnej rangi.

Analizując prognozowane procesy demograficzne w latach 2007-2020, przewiduje się ubytki ludności, które dotkną głównie miasta. Wystąpi ujemne saldo wynikające z przyrostu naturalnego i migracji, które szacuje się na ponad 75 tys. osób. Nastąpi dalsze przemieszczenie się ludności z większych miast na

tereny podmiejskie, nadmorskie i na pas pojezierzy. Ludność wiejska wzrosnie o ok. 30 tys. osób. Analizując wskaźniki demograficzne należy stwierdzić, że poziom urbanizacji województwa jest bardzo wysoki i sięga 69,2% (w Polsce 61,3%). Największym udziałem ludności wiejskiej w stosunku do ogólnej liczby ludności charakteryzuje się powiat koszaliński – 77,4%, myśliborski – 59,8% i pyrzycki – 57,5%, najmniej ludności wiejskiej zamieszkuje w powiatach: stargardzkim – 32,8%, polickim – 37,0% i szczecineckim – 36,5%.

Uwzględniając rozmieszczenie sieci osadniczej, jej zmiany ilościowe i jakościowe, system i poziom obsługi mieszkańców, dostępność komunikacyjną – należy przewidywać, że mogą zaistnieć strukturalno-przestrzenne zmiany pod wpływem procesów, na które należy zwrócić szczególną uwagę. Są to:

- przemieszczanie się ludności z terenów dużych miast w strefę podmiejską;
- wypełnianie się struktur osadniczych w pasie nadmorskim, co może doprowadzić do zachwiania równowagi między ludnością stałą i turystami a chłonnością środowiska przyrodniczego;
- w pasie pojeziernym należy zrównoważyć rozwój zabudowy mieszkaniowej z chłonnością środowiska przyrodniczego i jego prawną ochroną;
- należy dążyć do wykształcenia ośrodka ponadregionalnego w centralnej części województwa;
- wstrzymać tendencję zabudowy mieszkaniowej na terenach zwartych rozłogów rolniczej przestrzeni produkcyjnej; wprowadzić zasadę zabudowy w obrębie istniejących jednostek osadniczych;
- ogólnie w strukturze osadniczej miast i wsi preferować system zabudowy gniazdowej – unikać wydłużonych pasm rozwojowych;
- zweryfikować plany zabudowy w obrębie obszarów przyrodniczych prawnie chronionych;
- rozwój sieci osadniczej na obszarze metropolitalnym i w obszarach węzłowych intensywnej urbanizacji, powinien przebiegać na podstawie planu zagospodarowania przestrzennego, jako narzędzia koordynacji wszelkich działań inwestycyjnych oraz wskazującego na rezerwy terenowe w gminach.

1.2. Organizacja struktury funkcjonalno-przestrzennej

Diagnoza stanu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz warunki naturalne środowiska geograficznego decydowały o wyróżnieniu struktury przestrzennej w województwie, która w części wschodniej i środkowej ma układ równoleżnikowy, a w zachodniej – południkowy.

Uwzględniając różnorodność przyrodniczą i gospodarczą, preferencje i potencjał rozwoju poszczególnych gmin, w woj. zachodniopomorskim wydzielono 6 wielkoprzestrzennych obszarów o zbliżonych cechach funkcjonalnych i strukturalno- przestrzennych (ryc. 1, s. 301):

- I. Strefa nadmorska – intensywnego selektywnego rozwoju**, o takich kluczowych funkcjach, jak gospodarka morska, turystyka i uzdrowiska, z zapleczem terenowym o funkcjach: rolniczej, produkcyjnej i usługowej. Utrzymanie funkcji ochronnych środowiska oraz zasobów wód podziemnych i powierzchniowych. Promowanie rolnictwa ekologicznego. Intensywna ochrona i rehabilitacja środowiska, przeciwdziałająca tendencjom pasmowej zabudowy strefy brzegowej. W pasie przygranicznym prowadzenie współpracy z Niemcami w zakresie infrastruktury technicznej oraz rozwoju małych struktur portowych i zarządzania strefą przybrzeżną. Obszar wielokierunkowej aktywizacji gospodarczej i intensywnej urbanizacji. Rozwój rolnictwa i produkcji przemysłowej, a zwłaszcza przetwórstwa surowców lokalnych. Zachowanie walorów przyrodniczo-turystycznych.
- II. Strefa gospodarki rolnej i wielofunkcyjnej aktywizacji gospodarczej**, ze szczególnym uwzględnieniem funkcji turystycznej, uzdrowskiej, rolniczej, leśnej i przetwórstwa. Wielofunkcyjny rozwój centrów urbanizacji. Zachowanie i kreowanie nowych form ochrony z uwzględnieniem wymogów zrównoważonego rozwoju gospodarczego. Zaplecze żywnościowe m.in. dla pasa nadmorskiego.
- III. Strefa gospodarki rolno-leśnej, selektywnej aktywizacji gospodarczej, w tym rozwoju turystyki**, z utrzymaniem funkcji ochronnych i rekreacyjnych. Rozwój rolnictwa ekologicznego. Współpraca przygraniczna. Strefa zachowania wartości przyrodniczych. Rozwój leśnictwa oraz przetwórstwa rolno-leśnego. Sелеktywny rozwój innych funkcji produkcyjnych, ze szczególnym uwzględnieniem istniejących gałęzi produkcji i przemysłu wydobywczego.
- IV. Strefa intensywnej gospodarki rolnej**, w tym bardzo intensywnego rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego oraz rozwoju funkcji usługowo-produkcyjnej i aktywizacji gospodarczej – strefa zaplecza obszarów miejskich. Promowanie działów specjalnych rolnictwa. W południowej części rozwój funkcji turystycznej. Zachowanie reżimów ochronnych wód podziemnych i powierzchniowych (strefa ochronna jeziora Miedwie).
- V. Strefa koncentracji procesów urbanizacyjnych – szczeciński obszar metropolitalny** – obszar intensywnej urbanizacji, centrum administra-

cyjno-gospodarczo-kulturalne, obszar węzłowy intensywnego rozwoju i przekształceń przestrzennych, strefa podmiejska intensywnego rozwoju, obszar przekształceń przestrzennych z zachowaniem funkcji ochronnych i oddziałujący transgranicznie (ze względu na warunki prawne obszar ten został określony w przybliżeniu, jego granice zostaną dokładnie określone w planie zagospodarowania przestrzennego województwa oraz w planie zagospodarowania przestrzennego obszaru metropolitalnego).

VI. Strefa intensywnego, wielofunkcyjnego rozwoju i urbanizacji – koszaliński obszar węzłowy – obszar dynamicznej aktywizacji gospodarczej, intensywnego wielofunkcyjnego rozwoju i przekształceń przestrzennych w Koszalinie i na terenach przyległych. Komplementarny w stosunku do Szczecina ośrodek obsługi regionu, centrum gospodarczo-naukowo-kulturalne i obsługi ruchu turystycznego. Strefa podmiejska – gminy Sianów, Manowo, Świeszyno – rejon intensywnego rozwoju i przekształceń przestrzennych. Ważne powiązanie funkcjonalno-przestrzenne z obszarem I. Modernizacja dróg krajowych nr 6 i 11. Ochrona walorów środowiska i krajobrazu.

Ocena układów strukturalno-przestrzennych oraz realizacji ustaleń planistycznych w wymiarze ilościowym i jakościowym wynikających ze sprawności ich funkcjonowania, pozwala określić skalę, zasięg problemów i konfliktów oraz nakreślić sposoby ich rozwiązania.

Ad. I. Strefa nadmorska

Uwzględniając różne formy zainwestowania, a w szczególności w budownictwo i urządzenia rekreacyjne, strefa ta wykazuje największą dynamikę wzrostu w regionie. Odnotowano w niej największe przekształcenia własnościowe oraz funkcjonalno-przestrzenne. Zaplanowane zamierzenia w zakresie infrastruktury drogowej i kolejowej nie zostały w pełni zrealizowane. Wyjątkiem jest obejście drogowe Wolina, Dargobądzia i modernizacja drogi nr 3 w obrębie Wolińskiego Parku Narodowego. W zakresie gospodarki wodnościekowej wystąpiła zdecydowana poprawa prawie we wszystkich miejscowościach nadmorskich. Nastąpił znaczny przyrost terenów zurbanizowanych. W strukturze funkcjonalnej znaczenie rolnictwa maleje, a na obszarach wiejskich obserwuje się dynamiczny rozwój funkcji pozarolniczych.

Ad. II. Strefa gospodarki rolnej i wielofunkcyjnej aktywizacji gospodarczej

Występuje na południe od strefy nadmorskiej i ciągnie się równoleżnikowo od Nowogardu do Białogardu. Są to tereny rolnicze, użytkowane do 1992 r. przez państwowe przedsiębiorstwa gospodarki rolnej przejęte do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa. Proces prywatyzacji i restrukturyzacji jest

znacznie zaawansowany. Miasta w tej strefie wykazują znaczne ożywienie gospodarcze. Są głównym miejscem zatrudnienia. Pozostały teren, a szczególnie wsie popegeerowskie wykazują znaczny stopień dekapitalizacji majątku trwałego i braku miejsc pracy.

Ad III. Strefa gospodarki rolno-leśnej, selektywnej aktywizacji gospodarczej, w tym rozwoju turystyki

Obejmuje południową i wschodnią część województwa – geograficznie zaliczana do pasa pojezierza pomorskiego. Obszar tej strefy ma największy procentowy udział terenów przyrodniczych podlegających ochronie prawnej. Rozwój jest selektywny i ukierunkowany na turystykę pobytową i wodną. Z planowanych modernizacji infrastruktury drogowej wystąpiły tylko nieliczne przebudowy na wybranych odcinkach dróg. W zakresie gospodarki wodno-ściekowej większość miast i dużych wsi posiada kompleksowe rozwiązania, co w znacznej mierze przyczyniło się do poprawy jakości wód w rzekach i jeziorach. Obszary wiejskie o zróżnicowanym poziomie rozwoju, część zaliczona do obszarów problemowych wymagających wsparcia oraz do obszarów o niewykorzystanym produkcyjnym potencjale. Struktura agrarna mało stabilna, zasób rolniczej przestrzeni produkcyjnej, nad którym nadzór właścicielski sprawuje Agencja Nieruchomości Rolnych rozdysponowany głównie o umowy dzierżawy. Zalecany wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich z poszanowaniem zasad zrównoważonego rozwoju.

Ad. IV. Strefa intensywnej gospodarki rolnej

To obszar powiatu pyrzyckiego; w obrębie miast Pyrzyce i Lipian wystąpiły inwestycje przemysłowe. W realizacji zaplanowanych inwestycji drogowych o znaczeniu ponadlokalnym znaczne opóźnienia, zmodernizowano odcinek drogi nr 3, od wsi Żabów do południowej administracyjnej granicy miasta Pyrzyce i w samych Pyrzycach. Na całym terenie strefy nastąpiła istotna poprawa gospodarki wodno-ściekowej, a szczególnie w zlewni rzeki Płoń. Rolnictwo jest główną funkcją strefy. Rolnicza przestrzeń produkcyjna o b. wysokiej przydatności. Zakres przemian funkcjonalnych i przestrzennych kwalifikuje ten obszar do weryfikacji granic.

Ad. V. Strefa koncentracji procesów urbanizacyjnych – szczeciński obszar metropolitalny

Strefa koncentracji procesów urbanizacyjnych. W skali regionu w obszarze tym zachodziły i zachodzą największe procesy w zakresie przekształceń w obrębie samej struktury. Pod względem przyrodniczym usankcjonowano prawnie kilkanaście różnych form ochrony przyrody, zarówno w samym Szczecinie, jak

i w gminach sąsiadujących. Ostatecznie zostały uformowane leśne Kompleksy Promocyjne „Puszcze Szczecińskie” – są to Puszcza Bukowa, Wkrzańska, południowa część Puszczy Goleniowskiej i lasy komunalne Szczecina. Nie zrealizowano wielu inwestycji związanych z gospodarką wodno-ściekową, a w szczególności w dziedzinie ochrony przeciwpowodziowej. Niewielkie inwestycje poczyniono w gazownictwie i energetyce. Zakres przemian funkcjonalnych i przestrzennych kwalifikuje ten obszar do weryfikacji granic.

Ad. VI. Strefa intensywnego, wielofunkcyjnego rozwoju i urbanizacji – koszaliński obszar węzłowy

Na północy i południu tej strefy występują obszary chronionego krajobrazu. Z inwestycji w zakresie infrastruktury technicznej wykonano tylko modernizacje istniejących układów komunikacyjnych. Częściowo zrealizowano i zmodernizowano infrastrukturę gospodarki wodno-ściekowej. Rozwój urbanistyczny tej struktury, koncentrował się głównie w szerokiej strefie podmiejskiej i dotyczył terenów gmin sąsiadujących, ograniczając funkcję rolniczą. Wielofunkcyjny intensywny rozwój obszarów wiejskich okalających strefę.

2. Obszary problemowe i obszary wsparcia

Obszary problemowe wyróżnione na podstawie analizy stanu, ujawniają naruszenie równowagi w zagospodarowaniu przestrzennym. Według definicji zawartej w *Ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, *obszarami problemowymi* są tereny, gdzie zachodzą szczególne zjawiska z zakresu gospodarki przestrzennej, gdzie występują lub mogą występować konflikty w obrębie ochrony środowiska czy ochrony interesu publicznego.

W woj. zachodniopomorskim wyróżniono następujące obszary problemowe:

- obszar struktury I – pas nadmorski;
- obszar struktury II – środkowy obszar województwa, obecnie w recesji gospodarczej;
- obszar struktury III – obszary zlewni rzek: Wołczenicy, Płoni, Regi i Parsęty
- obszar struktury IV – intensywnej gospodarki rolnej w aspekcie ochrony wód wysokiej jakości;
- obszar struktury V – obszar metropolitalny wraz z potencjalnymi obszarami intensywnego rozwoju i płynące stąd zagrożenia dla otaczających go terenów wiejskich wraz z przyrodniczymi obszarami chronionymi;
- obszar struktury VI – zurbanizowany węzeł rozwoju a ochrona środowiska.

W zaktualizowanej w 2005 r. *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju (KPZK)* wskazano obszary problemowe kraju, do których zaliczono m.in. Pomorze Środkowe (z podregionem koszalińskim) wchodzące częściowo w skład woj. zachodniopomorskiego. Są to regiony, w których rozwój jest zakłócony przez czynniki społeczno-gospodarcze. Obszary te bez pomocy z zewnątrz nie zdołają tych zakłóceń przezwyciężyć⁶.

Na podstawie wniosków wynikających z *Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa* oraz *Koncepcji Zagospodarowania Przestrzennego Kraju*, w woj. zachodniopomorskim, jako potencjalne **tereny wsparcia**, proponuje się 3 obszary zaznaczone na ryc. 2 (s. 302), w skład których wchodzi gminy usytuowane wzdłuż linii łączącej skrajnie położone punkty – na południowym zachodzie gmina Boleszkowice, na północnym-wschodzie gmina Postomino. W skład wstępnie zdelimitowanego regionu wchodzi ponad 60 gmin położonych w południowo-wschodniej części województwa.

3. Rozwój demograficzny

Według danych Głównego Urzędu Statystycznego, 31 czerwca 2006 r. woj. zachodniopomorskie zamieszkiwało 1 693 533 osób (11. miejsce w kraju), z tego: w miastach 1 170 105 (69,2%), na obszarach wiejskich 523 428 osób (30,8%).

Liczba ludności regionu od wielu lat pozostaje niezmienna, w ciągu ostatnich 5 lat nastąpił niewielki spadek o 4402 osoby, tj. (0,18%), w 2000 r. liczba mieszkańców wynosiła 1 697 935 osób.

Średnia gęstość zaludnienia – 74 osoby na km², znacznie odbiega od średniej krajowej wynoszącej 122 osoby na km². W regionie zachodniopomorskim przeciętna gęstość zaludnienia przekroczone jest tylko w największych miastach, takich jak: Szczecin, Koszalin, Świnoujście, w pozostałych powiatach jest znacznie mniejsza. Do obszarów o najmniejszej gęstości zaludnienia należą powiaty stanowiące południowe i wschodnie obrzeża województwa: drawski, choszczeński, wałecki, koszaliński. Gęstość zaludnienia według gmin w woj. zachodniopomorskim oraz zróżnicowanie przestrzenne przedstawiono na ryc. 3 (s. 303).

51,3% ogółu ludności województwa stanowią kobiety (w kraju – 51,6%) – na 100 mężczyzn przypada 105 kobiet. Województwo zachodniopomorskie w 2006 r. zanotowało dodatni przyrost naturalny na 1000 mieszkańców, wy-

---

⁶ Zaktualizowana Koncepcja... (2005).

noszący 0,4 (w 2002 – 1,0) w porównaniu z krajowym wynoszącym minus 0,2 (w 2002 – minus 5,7). W 2003 r. w ruchu naturalnym ludności województwa zanotowano 15 926 urodzeń żywych i 15 249 zgonów, w tym 125 zgonów niemowląt.

Mimo dodatniego przyrostu naturalnego w woj. zachodniopomorskim zaznacza się tendencja starzenia się społeczeństwa. Na przestrzeni ostatnich lat zanotowano spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym z 24,44% w 2000 r., do 19,95% w 2006 r. (w kraju 20,25%). W wartościach bezwzględnych jest to 383 731 osób w wieku przedprodukcyjnym w 2002 r., 368 890 w 2003, 356 939 w 2004, 346 331 w 2005 i 337 929 w 2006 r.⁷

Zwiększyła się liczba ludności w wieku produkcyjnym, z 62% w 2000 r., do 65,8% w 2006 r. W liczbach bezwzględnych kształtuje się to odpowiednio w latach: 2000 r. – 1 056 257; 2003 r. – 1 093 408; 2005 r. – 1 110 868 i 2006 r. – 1 113 769. Wzrosła liczba osób w wieku poprodukcyjnym z 13,5% w 2000 r., do 14,3% w 2006 r. (w kraju 15,2%). W liczbach bezwzględnych kształtuje się to następująco: 2000 r. – 226 657, 2004 – 235 239 i 2006 r. – 241 835 osób.

Wskaźnik obciążenia ekonomicznego, tj. liczba ludności w wieku przed- i poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym, wynosił w 2000 r. – 60,7, w 2006 – 52,0. Systematyczne zmniejszanie się jego wartości spowodowane jest wejściem w wiek produkcyjny echa powojennego wyżu demograficznego. Obecnie w wieku produkcyjnym są zarówno roczniki powojennego wyżu demograficznego, jak i pokolenie ich dzieci. Zmniejszyła się też znacznie grupa osób w wieku przedprodukcyjnym, co spowodowane jest spadkiem liczby urodzeń. Stosunek liczby osób w wieku nieprodukcyjnym do liczby osób w wieku produkcyjnym, będzie niestety powoli ulegał pogorszeniu. Osoby z roczników powojennych będą w najbliższym czasie przechodzić w wiek poprodukcyjny, które nie zrekompensują wchodzące w wiek produkcyjny mniej liczne roczniki końca lat 80., lat 90. i początku XXI w. Według prognoz demograficznych, od roku 2010 wskaźnik ten po osiągnięciu wartości 50,8 znacznie gwałtownie rośnie, aby w 2020 r. osiągnąć wartość 64,9, a w 2030 r. aż 72,1.

69,2% ludności regionu zamieszkuje w miastach (w kraju wskaźnik urbanizacji wynosi 61,8%). Na terenie województwa znajdują się 62 miasta. Od 2000 r. przybyło jedno miasto (1 stycznia 2004 r. prawa miejskie otrzymał Dziwnów). Tylko 2 miasta – Szczecin i Koszalin, przekraczają liczbę 100 tys.

---

⁷ *Rocznik Demograficzny GUS*, Warszawa: 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, *Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym*, GUS, Warszawa 2006.

mieszkańców, 9 jest średniej wielkości, o liczbie mieszkańców w przedziale 20-100 tys., 14 małych, o liczbie mieszkańców w przedziale 10-20 tys. oraz 37 bardzo małych, do 10 tys. mieszkańców.

Mieszkańcy dwóch największych miast w regionie stanowią jedną trzecią (30,7%) ogólnej liczby ludności, natomiast mieszkańcy 37 najmniejszych miast zaledwie 8,0% ludności województwa.

W ostatnich latach wzrasta ogólna liczba osób migrujących w ramach migracji wewnętrznej na pobyt stały. W 2001 r. zmieniło miejsce zamieszkania ogólnie 19 050 osób, w 2004 r. już 22 265, aby w 2005 r. osiągnąć wielkość migracji na poziomie 44,0 tys. osób, z tego napływ do województwa wyniósł 21,5 tys. osób, a odpływ 22,5 tys. Wśród migracji stale dominuje nadwyżka odpływu nad napływem ludności. Powiększyło się ujemne saldo migracji z 1048 osób w 2001 r. do 1392 w 2004 r., w 2005 r. spadło do poziomu 1040 osób⁸. Obszarami o największym wskaźniku ujemnego salda migracji jest centralna i południowo-wschodnia część województwa. Ujemne saldo migracji w przeliczeniu na 1000 mieszkańców przekracza -4 w powiatach: wałeckim (-5,9), drawskim (-4,7), świdwińskim (-4,7) i choszczeńskim (-4,1). Nierekompensowanie ujemnego salda migracji przyrostem naturalnym sprawia, że tereny te stały się obszarem dość wyraźnej depopulacji.

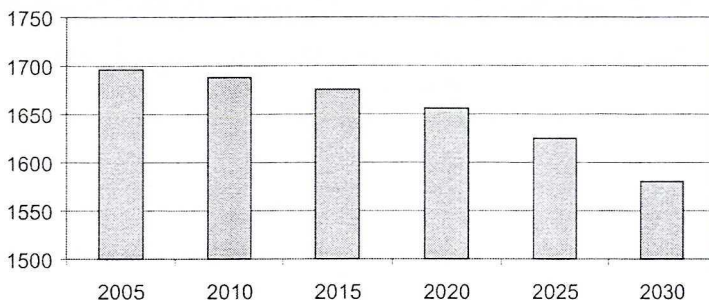
W migracjach między miastem a wsią, przeważa przemieszczanie się ludności na wieś. Przyczyny odpływu migracyjnego z dużych miast można upatrywać w przemieszczaniu się osób wykształconych i zamożnych do gmin leżących wokół dużych miast, mimo dalszego związania z miastem przez pracę, handel, usługi. Obecnie brak jest wiarygodnych danych dotyczących migracji zagranicznych. Problematyka ta badana jest w układzie krajowym, bez odniesień regionalnych. Z sondażowych badań własnych szacuje się, że tylko w dwóch ostatnich latach z terenów wiejskich woj. zachodniopomorskiego wyemigrowało, głównie do krajów Unii Europejskiej, ok. 15 tys. osób. Prognozę zmian w liczbie ludności do 2030 r. obrazuje ryc. 4.

Zgodnie z prognozą demograficzną GUS do 2030 r.⁹, liczba ludności województwa w 2010 r. wyniesie 1 688 200, (liczba osób w wieku przedprodukcyjnym spadnie do 301,1 tys., w wieku produkcyjnym wzrośnie do 1 119,3 tys., w wieku poprodukcyjnym wzrośnie do 267,8 tys.), a w roku końcowym prognozy osiągnie poziom 1 580,1 tys. osób.

---

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

Ryc. 4. Prognoza ludności do 2030 r. (w tys.)

Źródło: US w Szczecinie.

Przyczyną obniżania się liczby urodzeń związana jest z ogólnym zubożeniem społeczeństwa, spowodowanym trudną sytuacją na rynku pracy, zmianą systemu wartości, zmianą zachowań prokreacyjnych oraz zmianą modelu rodziny.

W najbliższych latach należy się liczyć ze spadkiem liczby urodzeń, spadkiem umieralności i wzrostem przeciętnej długości życia. Nastąpi znaczne przesunięcie w proporcjach między liczbą osób w wieku produkcyjnym a poprodukcyjnym, co doprowadzi do wzrostu obciążeń ekonomicznych.

Wraz ze zmianą liczby ludności nastąpiły istotne zmiany w strukturze wieku ludności (tab. 1). Przesuwanie się wyżów i niżów demograficznych w badanym okresie przez kolejne grupy wiekowe, doprowadziło na obszarach wiejskich do zmniejszenia się liczby osób w wieku przedprodukcyjnym o 21,2 tys. osób, tj. spadek o 14,2%, a także jej udziału w ludności ogółem zamieszkałej na terenach wiejskich (z 33,2% do 27,7%).

Podstawową przyczyną zaistniałej sytuacji była depresja urodzeniowa, z jednoczesnym przesunięciem się liczniejszych roczników ostatniego wyżu demograficznego (lata 80.) do grupy wieku produkcyjnego.

Liczba ludności w wieku produkcyjnym wzrosła o 28,2% co spowodowało, że udział tej grupy ludności w ogólnej liczbie ludności terenów wiejskich zwiększył się z 55,9% do 59,6%, tj. o 4,2 pkt (podobnie jak w kraju).

Jednocześnie nastąpiły zmiany w wewnętrznej strukturze tej grupy ludności, zmniejszyła się liczebność grupy ludności w wieku mobilnym (18-44 lata) o 4 tys. osób (tj. o 1,4 pkt), a szczególnie osób w wieku 20-34 lat, tj. w grupie ludności, która ma decydujący wpływ na liczbę zawieranych małżeństw i wielkość urodzeń.

Stan i struktura ludności wiejskiej według grup wieku w latach 1988-2005
w woj. zachodniopomorskim

Lata	Ogółem 1) tys. osób 2) %	Ludność w wieku				
		przedprodukcyjnym (0-17)	produkcyjnym			poprodukcyjnym (60/65 i więcej)
			razem (18-59/64)	mobilnym	niemobilnym	
1988	1) 513,6	170,7	287,1	207,0	80,1	55,8
	2) 100,0	33,2	55,9	40,3	15,6	10,9
2005	1) 529,0	146,5	315,3	211,0	104,3	67,2
	2) 100,0	27,7	59,6	39,6	19,7	12,7
1988 – 2005	15,4	-24,2	28,2	4,0	24,2	11,4
1988 = 100%	3,0	-14,2	9,8	1,4	30,2	20,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS Warszawa, US Szczecin, US Gorzów, US Piła, US Koszalin, US Słupsk.

Wzrosła natomiast liczba ludności w wieku produkcyjnym niemobilnym (45-64 lat mężczyźni oraz 45-59 lat kobiety) o 24,2 tys. (wzrost o 30,2 pkt). Związane jest to z przesunięciem się do tej grupy wiekowej licznych roczników urodzonych w okresie wyżu demograficznego z lat 50.

Podobnemu zwiększeniu uległa liczba i udział ludności w wieku poprodukcyjnym. Liczba ludności w wieku emerytalnym wzrosła o 11,4 tys. osób, a jej udział w ludności ogółem zwiększył się do 12,7%.

Konsekwencją zmian w ekonomicznych grupach wieku zamieszkałych na obszarach wiejskich jest obniżenie się współczynnika obciążenia ludności w wieku produkcyjnym. Na 100 osób w wieku produkcyjnym w 2005 r. przypadało 68 osób w wieku nieprodukcyjnym, czyli o 11 osób mniej niż w 1988 r. (podobnie jak w kraju dla ludności ogółem).

4. Stan i struktura ludności wiejskiej według ekonomicznych grup wieku w woj. zachodniopomorskim w latach 1988-2005

Podatność na rozwój przedsiębiorczości, innowacyjności, wdrażanie postępu techniczno-technologicznego, jak i wprowadzanie zasad zrównoważonego rozwoju zależy m.in. od stopnia wykształcenia ludności. Dane i analizy

w powyższym zakresie wykonano na podstawie wyników spisów powszechnych z lat 1988-2002¹⁰.

W omawianym okresie nastąpił wzrost poziomu wykształcenia ludności zamieszkującej obszary wiejskie w grupie ludności w wieku 15 lat i więcej. Odsetek ludności z wykształceniem ponadpodstawowym wzrósł z 38% w 1988 r. do 52,1% w 2002, odpowiednio w skali województwa wskaźnik wynosi 55% i 66%.

Największy przyrost charakteryzował grupę osób z wykształceniem wyższym (wzrost z 2,3% do 4,3%) oraz osób z wykształceniem średnim i rolniczym (z 13,0% do 20,3% w 2002 r.).

Szczegółowa analiza wskazuje, że mieszkańcy miast charakteryzują się zdecydowanie wyższym odsetkiem osób z wykształceniem ponadpodstawowym (72%), w tym z wykształceniem wyższym (ok. 13%) od osób zamieszkujących obszary wiejskie.

W 2002 r. woj. zachodniopomorskie należało do województw, po mazowieckim, dolnośląskim oraz pomorskim, gdzie odsetek osób legitymujących się wykształceniem co najmniej średnim był wyższy od średniej krajowej (43,2% wobec 42,8%)¹¹. Szczegółowe dane zaprezentowano w tabeli 2.

Na szczególną uwagę zasługuje poziom wykształcenia rolniczych osób kierujących gospodarstwem rolnym¹², które będą wdrażać w swojej praktyce rolnej zasady rolnictwa zrównoważonego. Im wyższy jest poziom wykształcenia tej grupy zawodowej, tym większe są szanse na wprowadzenie zasad rozwoju zrównoważonego na obszary wiejskie.

W woj. zachodniopomorskim, według Narodowego Spisu Powszechnego – Powszechny Spis Rolny 2002¹³ – było ponad 71 tys. gospodarstw, w tym 70 tys. gospodarstw z użytkami rolnymi. Z ogółu gospodarstw tylko 50,6 tys. prowadziło działalność gospodarczą (w tym 38,7 tys. wyłącznie rolniczą, 6,9 tys. rolniczą i pozarolniczą, 5 tys. wyłącznie pozarolniczą).

---

¹⁰ Dane dla lat po 2002 r. są szacunkowe i nie mają istotnego wpływu na rozkład przestrzenny, jak i stany ilościowe grup według poziomu wykształcenia.

¹¹ NSP. *Stan oraz struktura demograficzna i społeczno-ekonomiczna. Województwo zachodniopomorskie*. US Szczecin 2003, s. 37.

¹² Za osobę kierującą gospodarstwem rolnym uważa się osobę fizyczną upoważnioną przez właściciela/użytkownika gospodarstwa rolnego do podejmowania decyzji bezpośrednio związanych z procesami produkcyjnymi, nadzorowania ich wykorzystania. Kierujący jest na ogół, choć nie zawsze tą samą osobą co użytkownik.

¹³ Ostatni pełny spis, którym objęto gospodarstwa indywidualne o powierzchni użytków rolnych powyżej 1 ha.

Ludność wiejska w wieku 15 i więcej lat według poziomu wykształcenia w latach 1988 i 2002 w woj. zachodniopomorskim

Wyszczególnienie		1988	2002	2002-1988 = 100,0	woj. 2002
Ludność ogółem	w tys.	363,0	402,8	39,8	2698,2
	w %	100,0	100,0	x	
z tego według poziomu wykształcenia:					
	wyższe w tys.	8,3	17,3	9,0	x
	w %	2,3	4,3	208,4	10,1
	średnie w tys.	47,2	81,8	34,6	x
	w %	13,0	20,3	173,3	32,8
	zasadnicze zawodowe w tys.	82,4	110,8	28,4	x
	w %	22,7	27,5	134,5	22,8
	podstawowe w tys.	175,0	164,7	-10,3	x
	w %	48,2	40,9	94,1	28,5
	pozostałe i nieustalone w tys.	50,1	28,2	-21,9	x
	w %	13,8	7,0	56,3	5,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych US Szczecin. *Ludność. Stan oraz struktura demograficzna i społeczno-ekonomiczna*. NSTLiM, Szczecin 2003.

Na 45,7 tys. osób, które kierowały gospodarstwami wykształcenie rolnicze posiadało 20 tys. osób. Bez wykształcenia rolniczego pozostawało 25,7 tys. osób. Poziom wykształcenia rolniczego osób kierujących gospodarstwami rolniczymi przedstawiał się następująco:

- wyższe (5,6%);
- policealne (0,5%);
- średnie zawodowe (17,5%), zasadnicze zawodowe (18,9%);
- kursy rolnicze (57,5%).

Wyniki analiz poziomu wykształcenia osób zamieszkałych na terenach wiejskich i poziom wykształcenia rolniczego kadry kierowniczej gospodarstw rolnych wskazują na możliwości wystąpienia bariery przy wprowadzaniu zasad zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Problem ten wymaga pogłębionych badań analityczno-studialnych, które powinny dać odpowiedź, jaki przyjąć model edukacji, aby założenia zrównoważonego rozwoju mogły być wdrażane w codziennej praktyce rolniczej oraz w gospodarowaniu na obszarach wiejskich zgodnie z przyjętymi zaleceniami.

5. Przekształcenia obszarów wiejskich woj. zachodniopomorskiego

5.1. Uwarunkowania przekształceń obszarów wiejskich

We współczesnym rozwoju obszarów wiejskich wyróżnia się dwa równoległe trendy. Pierwszy, tzw. autonomiczny – w każdym czasie historycznym rozwój jest zdeterminowany przez siły, które wykształciły się w przeszłości, ma swoją wewnętrzną logikę, istnieją powszechne i uniwersalne modele rozwoju wsi i rolnictwa.

W programowaniu długookresowego rozwoju rolnictwa występuje również trend drugi, który możemy określić jako świadomy wybór strategiczny.

Rozwój rolnictwa i terenów wiejskich, jak twierdzi Woś¹⁴, nie jest ani linearny, ani deterministyczny. Istnieje określone pole wyboru i ono wyznacza obszar decyzji politycznych i gospodarczych.

Przekonanie części polityków, że wszystko można zmienić, jeżeli ma się wolę i formalną siłę polityczną, grozi zepchnięciem rolnictwa z trajektorii wyznaczonych przez siły autonomiczne (megatrendy światowe).

Dowodem tego jest najnowsza nasza historia, a szczególnie zachodzące zmiany na obszarach polskiej wsi i w samym rolnictwie, które zostało zepchnięte na pewien czas z magistralnych dróg jego rozwoju w kierunku marginalizacji, a na niektórych obszarach nawet peryferyzacji, i obecnie wkracza na nie z powrotem, płacąc wysoką cenę za opóźnienie. Treścią strategii rozwoju polskiego rolnictwa i polskiej wsi w ciągu dwóch najbliższych dekad powinno być skrócenie tego dystansu, nadrobienie utraconego czasu oraz wejście na „europejską” trajektorię rozwoju z jednoczesnym przesunięciem punktu ciężkości z polityki rolnej do zintegrowanej polityki wobec obszarów wiejskich i wzrost popularności koncepcji wzrostu zrównoważonego.

Gospodarka w kraju realnego socjalizmu była ze swej istoty gospodarką niedoboru. Rzutowało to na charakter rozwoju gospodarczego. Był to głównie wzrost ekstensywny, opierający się na wzroście nakładów czynników produkcji, a nie na poprawie ich produktywności. Spowodowało to ukształtowanie się wadliwego modelu rolnictwa, o złych relacjach między czynnikami produkcji (funkcjonującego w złożonych warunkach makroekonomicznych), nieefektywnego i produkującego drogo¹⁵.

---

¹⁴ Woś (1988).

¹⁵ Poczta (2003).

W kraju narastały zjawiska kryzysu gospodarczego, który na początku lat 80. wymusił wprowadzenie w 1981 r. zmian w systemie społeczno-gospodarczym. Najwcześniej zmiany wprowadzono w funkcji rolniczej, polegały na wdrożeniu zasady „3xS” (samodzielność, samorządność, samofinansowanie) w stosunku do uspołecznionego sektora rolnego¹⁶.

Zgodnie z tymi założeniami PGR uzyskały samodzielność, co jednak nie wpłynęło w znacznym stopniu na ich kondycję ekonomiczną, nadal bowiem cały sektor gospodarki uspołecznionej działał w nieefektywnym systemie gospodarki centralnie zarządzanej. W wyniku realizacji programu reform „3xS” w rolniczych jednostkach produkcyjno-usługowych nastąpiły zmiany w zarządzaniu przedsiębiorstwami przez powołanie samorządów pracowniczych, które miały oddziaływać na załogi w celu zapewnienia poprawy efektywności gospodarowania, szczególnie w PGR. Wraz z wprowadzeniem wspomnianej reformy ograniczono rolę dotacji cenowych na rzecz dopłat do środków produkcji i przetwórstwa żywności. Zmiana ta nie wpłynęła jednak istotnie na wyniki finansowe przedsiębiorstw rolnych. Dotacje z budżetu państwa do działalności produkcyjnej PGR w latach 80. stanowiły przeciętnie 30-40% wartości produkcji końcowej tych gospodarstw¹⁷, podczas gdy analogiczny wskaźnik dla rolniczych gospodarstw indywidualnych kształtował się na poziomie 10-15%.

Bardzo istotnym instrumentem polityki rolnej w tym okresie były też kredyty preferencyjne dla rolnictwa, których oprocentowanie w 1988 r. było dwukrotnie niższe od obowiązującego w całej gospodarce narodowej.

Tak wysoki poziom wsparcia produkcji rolnej środkami finansowymi budżetu państwa można dziś uznać za jedną z podstawowych przyczyn trudności w przystosowaniu się PGR do warunków rynkowych.

Mimo stworzenia PGR korzystnych warunków finansowych nie nastąpiła radykalna poprawa ich gospodarności. Ocenia się, że rola zewnętrznych instrumentów ekonomicznych wpływających na regulację procesów produkcyjnych, takich jak podatki, ceny, kredyty i dotacje była mało wykorzystana do efektywnego sterowania zarówno działalnością produkcyjną, jak i inwestycyjną. Wskazuje na to relatywnie niższa efektywność gospodarowania rolniczych jednostek produkcyjnych sektora uspołecznionego w porównaniu do indywidualnych gospodarstw rolnych, głównie zaś gospodarstw rodzinnych¹⁸.

---

¹⁶ Uchwała nr 114 RM z 17 czerwca 1981 r., w sprawie systemu ekonomiczno-financego państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej, państwowych gospodarstw rolnych oraz niektórych zjednoczeń resortu rolnictwa.

¹⁷ Brzezik (1996).

¹⁸ Zientara (1995), s.11.

Mimo to PGR, w gospodarce centralnie zarządzanej, odegrały szczególną rolę w zakresie rozwoju infrastruktury technicznej, jak i infrastruktury społecznej na obszarach wiejskich i małych miastach położonych w rejonie ich działania. Rozwój sfery społecznej był rekompensatą za opóźnienia cywilizacyjne tej grupy społecznej¹⁹. Pegeerowskie jednostki osadnicze były bardzo często jedynymi ośrodkami aktywności społecznej, zarówno dla rodzin pracowników, jak i okolicznej ludności wiejskiej.

Funkcjonujący w omawianym okresie, motywacyjny system wynagradzania pracowników zakładał, że jedną z metod wpływających na zachowanie się załóg, a nawet rodzin, jest rozwój sfery socjalnej, która obejmowała przydział mieszkania zakładowego, organizowanie zbiorowego żywienia w stołówkach pracowniczych, wyjazdy na wypoczynek letni i zimowy do ośrodków zakładowych oraz działalność kulturalną. Te przedsięwzięcia miały na celu związanie pracowników z zakładem pracy. Jak wykazały badania, zarządzanie sferą socjalną było jednym z problemów kadry kierowniczej²⁰.

Inwestowanie zaś w infrastrukturę techniczną wynikało głównie z potrzeby zapewnienia funkcjonowania własnej bazy ekonomicznej w postaci nowo wybudowanych ośrodków produkcyjno-usługowych, czy też osiedli mieszkaniowych, wyposażenie w urządzenia gospodarki wodno-ściekowej, energetycznej, oraz drogi. Realizacja tych inwestycji nie miała bezpośredniego przełożenia na wyniki podstawowej produkcji rolnej, podnosiła jednak ogólne koszty funkcjonowania przedsiębiorstw rolnych sektora państwowego, które uwzględniano w badaniach makroekonomicznych, co w konsekwencji wpływało na ogólną ocenę finansową państwowego sektora żywnościowego.

Opracowana i częściowo wdrożona koncepcja agromiast (agroosiedli) spowodowała zmiany w strukturze sieci osadniczej, wystąpiły zjawiska likwidacji folwarków, przysiółków, a nawet całych wsi. Zakładano stopniową likwidację wsi chłopskiej, z rolnikami indywidualnymi włącznie i wchłonięcie podstawowego czynnika produkcji – ziemi przez sektor uspołeczniony polskiego rolnictwa.

5.2. Zmiany w zasobach czynników produkcji rolniczej

Zasoby czynników produkcji – pracy żywej, ziemi rolniczej oraz kapitału są podstawowymi elementami potencjału produkcyjnego rolnictwa. Od ich

---

¹⁹ Dzun (1988).

²⁰ Dzun (1991).

ilości, jakości i wzajemnych relacji między nimi zależy potencjał produkcyjny rolnictwa²¹. Analiza zasobów czynników produkcji oraz zmian, jakie w nich zaszły w ciągu lat 1989-2007 jest pierwotnym i koniecznym postępowaniem analitycznym warunkującym wnioskowanie o możliwościach produkcyjnych. Przeprowadzenie powyższej analizy w przekroju regionalnym umożliwi wnioskowanie o potencjale produkcyjnym w sektorze rolnym i obszarach wiejskich badanego regionu.

Ocena zmiany poziomów zasobów – czynników produkcji, w kontekście zachodzących procesów integracyjnych polskiego rolnictwa na tle rolnictwa krajów Unii Europejskiej, pozwala na swoiste „umiejscowienie” rolnictwa regionu zachodniopomorskiego i wskazanie zarówno barier, jak i możliwości rozwoju tak ważnej funkcji gospodarczej regionu w najbliższych latach²².

Zebrany materiał pozwala na ocenę przyjętych celów i kierunków rozwiązań problematyki rozwoju obszarów wiejskich w *Strategii Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Województwa Zachodniopomorskiego w latach 2002-2015*.

Problematyka integracji polskiego sektora rolnego z rolnictwem unijnym nie zakończyła się z dniem zakończenia negocjacji. Czym innym bowiem są negocjacje, czym innym zaś procesy dostosowawcze. Najogólniej – można wyróżnić cztery podstawowe sfery, w których, w związku z procesem integracji, powinny zachodzić procesy dostosowawcze²³: realna, instytucjonalna, handlowa i regulacyjna.

Na sfery te nakłada się specyfika polskiego rolnictwa jako działu gospodarki narodowej²⁴. Wymienić należy takie cechy, jak: stosunki własnościowe, słabą mobilność i ograniczoną podzielność czynników produkcji, specyfikę cykli produkcyjnych i koniunkturalnych w rolnictwie oraz zależność wyników produkcyjnych i ekonomicznych od warunków przyrodniczo-klimatycznych. Są to cechy rolnictwa, które na ogół silniej uzewnętrzniają się w rolnictwie słabiej rozwiniętym, a takim jest rolnictwo polskie w stosunku do rolnictwa państw „starej” Unii.

Reguły szokowej terapii polskiej gospodarki, przyjęte w ramach reform gospodarczych na przełomie lat 80. i 90., ujawniły słabości polskiego rolnictwa,

---

²¹ Poczta (2003), s.13.

²² Poruszone w opracowaniu zagadnienia mogą być wykorzystane do oceny zmian, jakie zaszły na obszarach wiejskich woj. zachodniopomorskiego oraz wnioskowania do RPO, NPR, WSR na lata 2007-2013.

²³ Kwieciński (1994).

²⁴ Wilkin (1986).

głównie państwowych gospodarstw rolnych (PGR). Środki polityki ekonomicznej, jakie zastosowano dla tej gałęzi gospodarki narodowej, a szczególnie wprowadzenie narzędzi polityki ekonomicznej do państwowego sektora rolnego, ostatecznie doprowadziły do utraty znacznego majątku i potencjału wytwórczego²⁵. O restrukturyzacji PGR mówi się najczęściej od 1992 r., od kiedy zaczęła funkcjonować Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa (AWRSP)²⁶.

Z przeprowadzonych badań wynika jednak, że proces reformowania państwowego sektora rolnego został zapoczątkowany już w 1989 r. Na przestrzeni lat 1989-1991 został w znacznym stopniu zniszczony majątek PGR, a na jego spuściźnie AWRSP rozpoczęła proces restrukturyzacji. Agencja to państwowa osoba prawna, z siedzibą w Warszawie, wykonująca nadzór właścicielski oraz inne prawa majątkowe na rzecz Skarbu Państwa w zakresie określonym przepisami prawa. Do 2004 r. nadzór nad Agencją sprawował minister Skarbu Państwa, a od 5 maja 2004 r. w wyniku nowelizacji *Ustawy*²⁷, w zakresie określonym w art. 6 ust. 1 pkt 1, 2 i 7 oraz w zakresie zadań określonych w przepisach o kształtowaniu ustroju rolnego – nadzór nad Agencją sprawuje też minister właściwy do spraw rozwoju wsi.

Agencja została zobowiązana do przejęcia mienia po zlikwidowanych PGR oraz nieruchomościach rolnych z Państwowego Funduszu Ziemi (PFZ), a także z innych tytułów.

Przejmowane nieruchomości i mienie z nimi związane tworzą Zasób Własności Rolnej Skarbu Państwa (ZWRSP), który należy zrestrukturyzować, rozdysponować i sprywatyzować.

Agencja w założeniach miała realizować statutowe zadania zwłaszcza w zakresie:

- tworzenia warunków sprzyjających racjonalnemu wykorzystaniu potencjału ZWRSP;
- restrukturyzacji oraz prywatyzacji ZWRSP użytkowanego na cele rolnicze;
- obrotu nieruchomościami i innymi składnikami majątkowymi SP użytkowanego rolniczo;
- administrowania zasobami majątkowymi SP przeznaczonymi na cele rolne;

---

²⁵ Woś (1994), s. 28-30.

²⁶ Na mocy *Ustawy z 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa* (Dz.U.1991 nr 107, poz. 464 ze zmianami) realizację przekształceń własnościowych w rolnictwie powierzono AWRSP, którą powołano 1 stycznia 1992.

²⁷ Dz.U. z 2004 nr 69, poz. 624.

- tworzenia nowych gospodarstw rolnych z wykorzystaniem istniejącego za-inwestowania oraz powiększania już istniejących rodzinnych gospodarstw rolnych, które miały być podstawą polskiego rolnictwa;
- zabezpieczenia majątku SP;
- prowadzenia prac urządzeniowo-rolnych na gruntach wchodzących w skład ZWRSP;
- tworzenia miejsc pracy w związku z restrukturyzacją państwowej gospodarki rolnej;
- wspierania działań mających na celu udzielanie pomocy byłym pracownikom PGR i ich rodzinom w przewyciężeniu trudnych sytuacji życiowych.

Od 5 maja 2004 r. (tj. dnia wejścia w życie noweli *Ustawy o gospodarce nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa*), w związku z uchwaleniem art. 6 ust. 1 pkt 8 i 9, do zadań Agencji nie należy już realizacja ostatnich dwóch z ww. punktów statutowych. Na podstawie art. 7 tej *Ustawy* utrzymano jednak w mocy istniejące umowy mające na celu tworzenie miejsc pracy, udzielanie pomocy byłym pracownikom PGR – do dnia ich wygaśnięcia lub rozwiązania.

Uznano, że sprawą nadrzędną jest restrukturyzacja i prywatyzacja PGR, a efekty ekonomiczne przyjdą jako efekt podjętych działań. Założenie, że wystarczy wprowadzić prywatną formę własności, aby osiągnąć wyższe dochody, okazało się błędne²⁸.

Na początku 1993 r. ówczesne władze woj. szczecińskiego doceniły znaczenie restrukturyzacji rolnictwa i modernizacji obszarów wiejskich.

Uznano, że restrukturyzacja rolnictwa jest tylko częścią ogólnego procesu przekształceń własnościowych w gospodarce kraju, ale dla rejonu „ziem odzyskanych” bardzo istotną. Uznano, że proces ten będzie długotrwały, kosztowny i wymagający bardzo dobrego przygotowania metodycznego. Przyjęte rozwiązania przez wiele lat będą wpływać na strukturę gospodarczo-społeczną wsi.

Jednym z podstawowych działań władzy było powołanie Zespołu, którego celem było opracowanie *Zasad i metodyki sporządzania kompleksowych programów restrukturyzacji przedsiębiorstw rolnych (gospodarstw skarbo-*

²⁸ Potraktowanie rolnictwa, jak innych działów gospodarki narodowej i wprowadzenie wysokiego oprocentowania kredytów w wysokości 40% miesięcznie spowodowało, że większość PGR straciła zdolność kredytową. Sytuację pogorszyło uwolnienie w 1989 r. cen skupu produktów rolnych spod kontroli państwa, urynkowienie cen żywności, dopuszczenie do obrotu produktów żywnościowych wyprodukowanych poza granicami Polski, upadek spółdzielczości wiejskiej i wykształcenie się fałnicucha hurtowników, co doprowadziło do wzrostu cen. Ceny wyrobów przemysłu spożywczego wzrosły od 1990 do 1991 r. o 45%, natomiast ceny detaliczne żywności o 73% powyżej cen produktów rolnych (Główczyk 1995, s. 5).

wych). Zleceniodawcą był Urząd Wojewódzki a beneficjentem AWRSP. *Zasady* zostały przyjęte przez Biuro Prezesa AWRSP i zalecone do wdrożenia przy opracowaniu dokumentacji restrukturyzacji gospodarstw skarbowych²⁹.

Na podstawie ww. zasad niezależne zespoły eksperckie³⁰ wykonały w latach 1994-1996 ok. 20 opracowań specjalistycznych. Jak wykazały późniejsze badania stanu realizacji restrukturyzacji gospodarstw skarbowych, w wielu przypadkach nastąpiło rażące odstępstwo od przyjętych rozwiązań, co w konsekwencji spowodowało, że proces restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa na ziemiach zachodnich przebiegał odmiennie w stosunku do założeń. Nie osiągnięto zakładanych celów.

5.3. Ziemia

Ziemia, spośród wielu rolniczych czynników produkcji, uznawana jest za czynnik najważniejszy. Jej charakter ma wpływ na ekonomikę wytwarzania, w swym wyrazie ekonomicznym wypełnia funkcję, taką jak kapitał – posiadanie jej powinno być źródłem dochodu³¹, a najważniejszymi elementami określającymi jej rolę w wytwarzaniu są: zasoby ziemi, jakość zasobów ziemi oraz relacja ziemi do kapitału i pracy.

W latach 1989-2007 ogólna powierzchnia województwa uległa zmniejszeniu o 1,3 tys. ha, co jest wynikiem korekty granic administracyjnych (przekazanie do woj. lubuskiego obrębu geodezyjnego Szumiłowo, gm. Boleszkowice, pow. myśliborski) oraz uszczegółowienia metody liczenia powierzchni. Znikoma różnica powierzchni województwa nie ma istotnego znaczenia w obliczeniach statystycznych wykonanych w fazie analityczno-studialnej.

Według stanu na 01.01.2007 r. powierzchnia ewidencyjna użytków rolnych (UR) w woj. zachodniopomorskim³² wyniosła 1104,4 tys. ha³³ i w sto-

---

²⁹ Zespół pracował w składzie: J. Hozer, R. Kobyliński, M. Malicki, T. Skotarczak, T. Szczygieł, Z. Woźny, S. Wroński.

³⁰ Część programów restrukturyzacyjnych sporządzali m.in. zarządcy majątku Skarbu Państwa. Według oceny programy te w dużej mierze podporządkowane były partykularnym interesom osób zaangażowanych w ich opracowanie.

³¹ Poczta (2003), s. 13.

³² W celu zachowania porównywalności danych w prezentowanym opracowaniu przyjęto zasady ewidencjonowania stanów władania, użytkowania i wykorzystania gruntów według stanu z 1989 r.

³³ *Województwo zachodniopomorskie, Wykaz gruntów 2007*. UM Biuro Geodety Województwa. Powierzchnię województwa przeliczono według zasad obowiązujących w ewidencji

sunku do roku wyjściowego (1989) uległa zmniejszeniu o 33,4 tys. ha (3,0% ogólnej pow. UR), z tego powierzchnia gruntów ornych i sadów zmalała o 16,0 tys. ha (1,9%), a powierzchnia trwałych użytków zielonych zmniejszyła się o 16,5 tys. ha (7,1%). Mimo znacznego ubytku użytków rolnych woj. zachodniopomorskie należy do nielicznej grupy województw, w których występuje relatywnie duża powierzchnia wyżywieniowa *per capita*³⁴, która wynosi 6703 m², co przewyższa średnią krajową, wynoszącą 4422 m², o prawie 35%, a średnią w Unii, wynoszącą 3624 m², o około 65%.

Większa powierzchnia wyżywieniowa na mieszkańca przypada w Irlandii (11 703 m²/1 M), a także w Hiszpanii (7397 m²/1 M). Znaczny udział użytków rolnych w ogólnej powierzchni województwa (49,7% w 1989 r. i 48,2% w 2007 r.), jak i duża powierzchnia UR przypadająca na 1 mieszkańca świadczą o wysokich możliwościach i potencjale wytwórczym rolnictwa zachodniopomorskiego.

Nowym zjawiskiem obserwowanym po przystąpieniu Polski do struktur Unii Europejskiej – oprócz rynkowych barier popytu – jest ograniczenie ilościowe wielkości produkcji rolniczej przez stosowanie mechanizmu kwot i parakwot produkcyjnych, co w konsekwencji skutkuje wyłączeniem z użytkowania części ziemi³⁵ (odłogowanie).

Częściowe złagodzenie tego problemu może polegać na wyeliminowaniu z rolniczego użytkowania gleb tzw. marginalnych³⁶, w tym użytków rolnych położonych na terenach niekorzystnych rolniczo lub ziemi o bardzo niskiej jakości. W woj. zachodniopomorskim stanowią one *ca* 6,8% ogólnej powierzchni użytków rolnych (ponad 75 tys. ha)³⁷.

W projekcie *Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w Polsce na lata 2007-2013* (PROW 2007-2013) udział powierzchni obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (LFA) w odniesieniu do powierzchni użytków rolnych ogółem w Polsce określono na poziomie 54,7%, z czego 3,0% obejmuje obszary górskie. W krajach UE leżących w tej samej szerokości geograficznej praktycznie nie wykorzystuje się rolniczo tak bardzo słabych gleb.

---

gruntów w 1989 r. Obecny system ewidencjonowania gruntów zalicza do UR grunty zabudowane wchodzące w skład gospodarstwa rolnego oraz grunty pod rowami. Łączna powierzchnia ewidencyjna UR w województwie na 01.01.2007 r. wyniosła 1 135 724 ha.

³⁴ Obszar UR przypadających na 1 mieszkańca.

³⁵ W latach 2000-2005 udział odłogów w strukturze UR wahał się od 14,5-21,4%.

³⁶ Termin – grunty marginalne – stosujemy do gruntów rolnych, bowiem inne grunty o małej przydatności gospodarczej określa się jako nieużytki.

³⁷ *Waloryzacja...* (2005).

Zmiany w użytkowaniu gruntów w woj. zachodniopomorskim
w latach 1989-2007

Wyszczególnienie a) w tys. ha (według granic z 1.01.1999 r.) b) w %	Rok (stan na 1 stycznia)		1989=100,0%
	1989	2007*	
Powierzchnia ogólna ewidencyjna	a) 2 289,3 b) 100,0	2 288,0 100,0	99,9 -
Użytki rolne razem	a) 1 137,8 b) 49,7	1 104,4 48,3	97,1
w tym:			
grunty orne	a) 890,6	873,7	98,1
trwale użytki zielone	a) 247,2	230,7	93,3
Lasy i grunty zalesione	a) 770,5 b) 33,7	840,6 36,7	109,1
Pozostałe grunty	a) 381,0 b) 16,6	430,0 15,0	116,3 -

* Powierzchnia użytków rolnych w 2007 r. obliczona według metody obowiązującej w roku 1989.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie zestawień zbiorczych gruntów WBGiTR 1989-1998 oraz danych Geodety Wojewódzkiego woj. zachodniopomorskiego z lat 1999-2007.

Zmiany w wykorzystaniu ziemi na obszarze woj. zachodniopomorskiego w latach 1989-2007 przedstawia tabela 3.

5.4. Warunki naturalne – gleby

Warunki glebowe regionu zachodniopomorskiego charakteryzują się dużym zróżnicowaniem przestrzennym. W strukturze jakościowej gleb dominują gleby średnie, które zajmują ponad 51% powierzchni, gleby bardzo dobre i dobre – 24%, a pozostałe 25% powierzchni charakteryzuje się glebami słabymi i bardzo słabymi. Najlepsze warunki glebowe występują w powiecie pyrzyckim (74,5% zaliczone jest do gleb w klasach I-III b), gryfińskim, myśliborskim, kamieńskim i choszczeńskim. Na wschodzie województwa przeważają gleby średnie i słabe. W powiatach: szczecineckim, drawskim i goleniowskim udział gleb dobrych nie przekracza 7% ogólnej powierzchni gleb rolniczych.

5.5. Władanie i użytkowanie rolniczej przestrzeni produkcyjnej

Województwo zachodniopomorskie należało i należy do tych, w których sektor publiczny (do lat 90. ubiegłego wieku – sektor uspołeczniony) dysponował i dysponuje najwyższym odsetkiem gruntów.

W 1989 r. w woj. zachodniopomorskim udział sektora uspołecznionego w strukturze własnościowej ziemi wynosił 80,8%, w tym w grupie użytków rolnych 62,9%. Na koniec 2006 r. sektor publiczny władał 1,59 mln ha (69,5% powierzchni ogólnej), w tym 488,1 tys. ha użytków rolnych (43,0% ogółu użytków), zaś sektor prywatny władał 698,6 tys. ha (30,5% powierzchni ogólnej), w tym 647,6 tys. ha użytków rolnych (57,0% ogółu użytków).

Szczegółowe dane zaprezentowano w tabelach 4 i 5.

W bazowym 1989 r.³⁸ powierzchnia ogólna użytkowanych gruntów przez gospodarkę nieuspołecznioną (odpowiednik obecnie funkcjonującego w statystyce określenia – sektor prywatny, który grupuje własność prywatną krajową – osób fizycznych i pozostałych jednostek prawnych, własność zagraniczną i własność mieszaną z przewagą mienia podmiotów sektora prywatnego), według siedziby użytkownika gospodarstwa, wynosiła 438,4 tys. ha, w tym 414,5 tys. ha UR.

Natomiast w czerwcu 2004 r. (tzw. bilans zamknięcia³⁹) sektor ten użytkował 1088 tys. ha powierzchni ogólnej woj. zachodniopomorskiego (47,6%), w tym UR zajmowały powierzchnię 945,2 tys. ha (85,1% ogółu UR w województwie), z tego gospodarstwa indywidualne użytkowały prawie 700 tys. ha UR (wzrost o 69%).

Ze względu na to, że *Ustawa o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa* weszła w życie 19 października 1991 r. właściwy proces restrukturyzacji rozpoczął się w 1992 r. Pierwszą fazą tego procesu było

---

³⁸ Rok 1989 (przemian ustrojowych) przyjęto jako bazowy, dla którego sporządzono „bilans otwarcia”, wynika to też z tego, że nowe możliwości zmian organizacyjnych i własnościowych dawała *Ustawa z 13 lipca 1990 r. o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych*. Zgodnie z literą prawa *Ustawa* obejmowała Państwowe Gospodarstwa Rolne, jednak w praktyce w niewielkim tylko stopniu została wykorzystana w procesie prywatyzacji. Szczegółowo pisze o tym Runowski (1992), s. 40.

³⁹ Od 1 maja 2004 r. Rzeczpospolita Polska staje się pełnoprawnym członkiem Unii Europejskiej i w pełni korzysta z unijnych środków finansowych, które wpływają bardzo istotnie na rozwój gospodarczy.

Tabela 4

Podstawowe dane charakteryzujące strukturę własnościową
w woj. zachodniopomorskim w 1989 r.
(według granic administracyjnych z 1999 r.), stan na 31 XII

Wyszczególnienie	Powierzchnia ogólna		Użytki rolne razem a)		Lasy i grunty zalesione		Pozostałe grunty i nieużytki	
	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%
Gospodarka całkowita	2289,3	100,0	1137,8	100,0	770,5	100,0	381,0	100,0
Gospodarka uspołeczniona	1849,0	80,8	715,4	62,9	764,7	99,2	368,9	96,8
Gospodarka nieuspołeczniona	440,3	19,2	422,4	37,1	5,8	0,8	12,1	3,2

a) łącznie z gruntami nie stanowiącymi gospodarstw rolnych.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Wydziałów Geodezji UW: Gorzów, Piła, Koszalin, Słupsk i Szczecin z 1989 r.

Tabela 5

Podstawowe dane charakteryzujące strukturę własnościową
w woj. zachodniopomorskim w 2006 r.
stan na 31 XII

Wyszczególnienie	Powierzchnia ogólna		Użytki rolne razem a), b)		Lasy i grunty zalesione		Pozostałe grunty i nieużytki	
	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%
Gospodarka całkowita	2287,8	100,0	1110,0	100,0	828,1	100,0	349,7	100,0
Sektor publiczny	1718,4	75,1	595,8	53,7	815,1	98,4	307,5	87,9
Sektor prywatny	569,4	24,9	514,2	46,3	13,0	1,6	42,2	12,1

a) powierzchnia użytków rolnych liczona metodą z 1989 r. (grunty orne + sady + łąki + pastwiska)

b) łącznie z gruntami nie stanowiącymi gospodarstw rolnych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Biura Geodety Urzędu Marszałkowskiego Woj. Zachodniopomorskiego, Szczecin 2007.

przejęcie przez AWRSP przedsiębiorstw państwowych do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa.

Jednocześnie z tym procesem Agencja rozpoczęła proces przejmowania gruntów pochodzących z Państwowego Funduszu Ziemi i innych źródeł.

Agencja Nieruchomości Rolnych (ANR)⁴⁰ Oddział Terenowy w Szczecinie przejęła do 31 grudnia 2006 r. ogółem do Zasobu 794,9 tys. ha, w tym:

⁴⁰ Agencja Nieruchomości Rolnych jest następcą prawnym Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa. Kontynuuje pod nową nazwą dotychczasową działalność AWRSP, z uwzględnieniem regulacji zawartych w *Ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego* (Dz.U. 2003, nr 64, poz. 592 z 11 kwietnia 2003 r.).

Tabela 6

Powierzchnia gruntów przyjętych do ZWRSP ANR OT w Szczecinie
w latach 1999-2006

Wyszczególnienie	Grunty byłych ppgr	Grunty PFZ	Grunty pochodzące z innych tytułów	Z mocy <i>Ustawy o zabezpieczeniu społecznym rolników</i>	Suma
Grunty przyjęte do ZWRSP do 31.12.1998 r.	690 390	59 666	39 980	3 200	790 036
Grunty przyjęte w latach					
1999	145	127	1 702	323	1 974
2000	6	152	1 303	188	1 461
2001	-	-	118	86	118
2002	-	-	8	5	8
2003	-	-	12	10	12
2004	-	-	604	5	604
2005	-	1	476	22	477
2006	-	-	121	107	2290
Razem w latach 1999-2006	151	280	4 344	746	4 882
Stan na 31.12.2006	690 541	59 946	44 203	3 839	794 918

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych OT ANR Szczecin z lat 1993-2007.

z byłych PGR 690,5 tys. ha (87% zasobu), 59,9 tys. ha gruntów PFZ i ponad 44,2 tys. ha gruntów pochodzących z innych tytułów, z tego 3,8 tys. ha z mocy *Ustawy o zabezpieczeniu społecznym rolników*. Szczegółowe dane za badany okres zawiera tabela 6.

Równoległe do procesu przejmowania mienia do Zasobu, Agencja rozpoczęła procedury rozdysponowania i zagospodarowania przyjętego mienia. Do końca 2006 r. Agencja rozdysponowała trwale 288,6 tys. ha, z tego sprzedano – 257,9 tys. ha, w tym do 1998 r. sprzedano 117,1 tys. ha, a w latach 1999-2006 – 140,8 tys. ha (49,1% ogółu sprzedanych gruntów). W Zasobie pozostało 490,7 tys. ha.

Rozdysponowanie trwale według form przedstawia się następująco:

- rozdysponowanie trwale ogółem 288,6 tys. ha
- z tego:
  - sprzedaż 257,9 tys. ha
  - nieodpłatne przekazanie⁴¹ 51,3 tys. ha

⁴¹ Z 51 282 ha przekazano nieodpłatnie: 4,9 tys. ha – jednostkom samorządu terytorialnego, 32,9 tys. ha – Lasom Państwowym, 7,0 tys. ha – osobom prawnym kościołów, 2,6 tys. ha

- wniesienie jako aport 0,2 tys. ha
- przekazano do RZGW lub Marszałka Województwa 19,4 tys. ha
- przekształcenie prawa wieczystego użytkowania w prawo własności 1,9 tys. ha

W badanym okresie (1999-2005), w wyniku zachodzących procesów przekształceń własnościowych dyspozycyjny stan Zasobu uległ zmniejszeniu, z 613,8 tys. ha do 475,0 tys. ha (22,6%) oraz zmieniła się jego struktura, którą ilustruje tabela 7.

W trwałym rozdysponowaniu Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa dominuje forma sprzedaży, której udział wyniósł ok. 80%. Ogółem w rejonie zachodniopomorskim Oddział Agencji zawarł ponad 21 tys. umów sprzedaży, co daje średnią powierzchnię ok. 11 ha na 1 umowę (dane z 2005 r.), z tego do 31 grudnia 1998 r. zawarto 13,6 tys. umów (średnia powierzchnia na jedną umowę – 8,6 ha). W latach 1999-2006 zawarto 8703 umowy kupna nieruchomości

Tabela 7

Zagospodarowanie gruntów pozostających w zasobie WRSP ANR OT w Szczecinie (stan na 31 grudnia 2006 r.)

Rok	Razem	Z tego przekazane w			
		dzierżawę	administrowanie	zarząd i wieczyste użytkowanie	Pozostałe grunty
1999	613 775	494 151	3 101	9 711	106 812
2000	622 469	494 660	1 346	13 203	13 199
2001	578 417	435 708	-	25 599	117 616
2002	575 257	438 999	254	24 836	111 168
2003	549 867	419 194	-	17 759	112 914
2004	548 207	436 174	-	14 669	97 364
2005	511 014	400 520	-	23 521	86 973
2006	475 038	358 219	-	8 230	108 589 ¹⁾

¹⁾ * w dożywotnim użytkowaniu i w bezumownym użytkowaniu – 13 512 ha;

** obce grunty w zasobie (grunty pod wodami płynącymi, grunty pozostające w ewidencji zasobu, grunty uczelni publicznych wcześniej będące w użytkowaniu wieczystym – 22 634 ha);

*** grunty pozostające do rozdysponowania – 72 443 ha.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ANR OT w Szczecinie, 2006.

– innym uprawnionym podmiotom (np. parkom narodowym, spółdzielniom mieszkaniowym, szkołom rolniczym, PAN, Izbowi Rolniczym).

mości; średnia powierzchnia na jedną umowę wyniosła 15,3 ha i była wyższa o 77% w stosunku do średniej powierzchni z lat 1992-1998.

Po rekordowo wysokiej sprzedaży gruntów w 2002 r. (ponad 21 tys. ha) nastąpił gwałtowny spadek, który trwał przez dwa kolejne lata, aby w 2006 r. ponownie osiągnąć wysoki poziom. W strukturze sprzedaży nieruchomości, ze względu na ich dominującą ilość, przeważają grunty pochodzące z byłych PGR. Stanowiły one 87% Zasobu. W miarę ubywania z Zasobu nieruchomości relatywnie dużych (a takie przeważały wśród gruntów popegeerowskich) udział rozdysponowanych gruntów przejętych z PGR będzie się zmniejszał.

W strukturze obszarowej sprzedanych gruntów (tabela 8 i 9), pod względem liczby zawartych umów, dominują nieruchomości mniejsze obszarowo, do 10 ha. Na ogólną liczbę 8,7 tys. umów sprzedaży zawartych w latach 1999-2006 (bez transakcji obejmujących grunty pod budynkami, również mieszkalnymi, wyodrębnionymi obiektami, wodami, gruntami kopalnymi, a także gruntami nierolnymi), blisko jedną trzecią (2783 umowy – 32,0%) stanowią umowy zawarte na zakup nieruchomości do 1 ha, a kolejne 3566 umów (41,0%) zawarto na zakup nieruchomości w przedziale od 1-10 ha. Łącznie grupa umów do 10 ha stanowi 73% ogółu zawartych transakcji na kupno nieruchomości. W grupie tej średnia powierzchnia przypadająca na jedną umowę kupna-sprzedaży w latach 1999-2006 wyniosła

Tabela 8

Sprzedaż gruntów z Zasobu WRSP ANR OT w Szczecinie w latach 1999-2006

Wyszczególnienie	W ha	W tym w grupie obszarowej w ha			
		do 1,00	1,01-9,99	10,00-99,99	100,00 i więcej
Sprzedane do 31.12.1999	117 097	-	-	-	-
W latach:					
1999	18 747	196	1 546	5 756	11 249
2000	14 789	102	851	3 470	10 366
2001	14 868	173	1 283	7 067	6 345
2002	21 312	179	1 493	9 091	10 549
2003	13 327	141	1 343	5 924	5 919
2004	11 090	150	1 503	7 642	1 795
2005	18 971	120	1 715	10 927	6 209
2006	20 255	144	1 662	15 068	3 381
Sprzedane w latach 1999-2006	133 359	1 205	11 396	64 495	55 813
Sprzedane do 31.12.2006	250 456	-	-	-	-

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ANR OT w Szczecinie, 2006.

Liczba umów zawartych na sprzedaż gruntów z Zasobu WRSP OT w Szczecinie
(w latach 1999-2005*, według grup obszarowych)

Wyszczególnienie	Razem	Z tego w grupie obszarowej w ha			
		do 1,00	1,01-9,99	10,00- 99,99	100,00 i więcej
1999	1 167	493	458	187	29
2000	697	283	268	122	24
2001	1 164	246	644	227	47
2002	1 220	445	429	317	29
2003	965	353	397	194	21
2004	1 064	347	432	275	10
2005	1 130	256	481	365	28
2006	1 296	360	457	462	17
Razem	8 703	2 783	3 566	21 491	205
%	100,0	32,0	41,0	24,7	2,3

* Bez umów zawartych na sprzedaż gruntów zabudowanych lub o specyficznym charakterze, a także gruntów nierolnych.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych OT ANR, Szczecin 2000-2007.

2,0 ha, co nie wpłynęło istotnie na trwałą własnościową zmianę w strukturze agrarnej w woj. zachodniopomorskim. Na grunty o powierzchni od 10-100 ha zawarto 2149 umów (22,8%), a na sprzedaż nieruchomości o powierzchni przekraczającej 100 ha 205 umów (2,3%). Ogólna powierzchnia gruntów sprzedanych w grupie obszarowej powyżej 10 ha wyniosła ok. 120,3 tys. ha – średnio 51,0 ha, z tego w grupie obszarowej powyżej 100 ha sprzedano 55,8 tys. ha, co daje średnio – 272 ha na 1 umowę. Ta grupa gospodarstw wywarła trwałą zmianę w strukturze agrarnej woj. zachodniopomorskiego.

Jedną z głównych form zagospodarowania przejętego majątku przez ANR jest dzierżawa. O powszechności tej formy rozdysponowania zdecydowały głównie względy finansowe.

Dzierżawca (podmiot gospodarczy) gospodaruje na własny rachunek i ryzyko, rozstrzygnięta jest kwestia właściciela, którym pozostaje Skarb Państwa i użytkownika – dzierżawy. Wyboru dzierżawców ANR dokonywała w drodze przetargów. W AWRSP przyjęto zasadę, że podmiotem umowy dzierżawy mogą być nieruchomości rolne w formie zorganizowanej (wydzielone w projekcie restrukturyzacji ośrodki produkcyjno-usługowe wraz z arealem przynależnych gruntów) lub pojedyncze działki.

Do 31 grudnia 2005 r. ANR OT w Szczecinie zawarła 16,3 tys. umów dzierżawnych, z tego 15,6 tys. z osobami fizycznymi i 0,7 tys. z osobami prawnymi. Łączny obszar gruntów wydzierżawionych wynosi 416,7 tys. ha, z tego osoby fizyczne dzierżawią 222,9 tys. ha, a osoby prawne 193,8 tys. ha. Obrazuje to tabela 10.

W strukturze obszarowej wydzierżawionych gruntów przeważają dzierżawy osób fizycznych – 95,7% zawartych umów, które dzierżawią ponad 222,8 tys. ha (53,5% gruntów dzierżawionych od ANR), co daje średnią powierzchnię dzierżawy 14,3 ha. Wśród dzierżawców najliczniejsza grupa (30%) to osoby fizyczne, które wydzierżawiły od Agencji nieruchomości o powierzchni nie przekraczającej 1 ha. Średnia wielkość wydzierżawionego gruntu przypadająca na 1 umowę dzierżawną w tej grupie wynosi 0,44 ha. W grupie osób fizycznych największą powierzchnię – 61,6 tys. ha stanowią dzierżawy w przedziale od 100-500 ha (średnia wielkość dzierżawy w grupie wynosi ok. 200 ha), a tylko 4 osoby wydzierżawiły ponad 1 tys. ha.

Tabela 10

Struktura obszarowa wydzierżawionych gruntów (stan na 31.12.2005)¹

Grupa obszarowa w ha	Liczba umów			Powierzchnia w ha		
	razem	w tym		razem	w tym	
		osoby fizyczne	osoby prawne		osoby fizyczne	osoby prawne
Do 1,0	4 704	4 690	14	2 081	2 075	6
1,1 – 1,9	2 637	2 629	8	3 600	3 590	10
2,0 – 4,9	2 846	2 816	30	8 715	8 621	94
5,0 – 9,9	1 646	1 609	37	11 116	10 867	249
10,0 – 19,9	1 313	1 258	55	17 628	16 868	760
20,0 – 49,9	1 451	1 355	96	43 462	40 505	2 957
50,0 – 99,9	605	535	70	38 660	35 584	4 476
100,0 – 499,9	472	310	162	102 864	61 560	41 304
500,0 – 999,9	101	31	70	67 302	19 698	47 604
1000,0 – i więcej	44	4	40	70 025	3 227	66 798
Razem grunty rolne	15 819	15 237	582	366 451	202 195	164 256
Razem grunty nierolne	483	372	111	50 242	20 656	29 586
Ogółem grunty	16 302	15 609	693	416 692	222 851	193 841
%	100,0	95,7	4,3	100,0	53,5	46,5

¹ Brak danych za 2006 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ANR za 2005 r., Szczecin 2006.

W grupie osób prawnych największą powierzchnię gruntów Skarbu Państwa dzierżawią podmioty gospodarcze o dzierżawie 0,5 tys. i więcej ha. Jest ich 110 i użytkują ponad 114,4 tys. ha, co daje średnią powierzchnię dzierżawy w grupie powyżej tysiąca hektarów.

Powyższe dane świadczą o rozwarstwieniu struktury agrarnej na terenie woj. zachodniopomorskiego. Istotnie zwiększyła się liczba małych podmiotów rolniczych i jednocześnie wzrósł areal gruntów będący w użytkowaniu grupy największych podmiotów rolniczych.

6. Zmiany produkcji rolnej w aspekcie zrównoważonego rozwoju

Pojęcie *rozwoju zrównoważonego* odnosi się do różnych obszarów działalności człowieka, a szczególnie do bardzo wrażliwych pod względem funkcjonalno-przestrzennym ze środowiskiem naturalnym, rolnictwa, leśnictwa i rybactwa. Wśród wielu definicji rozwoju zrównoważonego najbardziej rozpowszechniona stanowi, że jest to „rozwój zapewniający zaspokojenie obecnych potrzeb społeczeństwa bez uszczerbku dla możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń”⁴².

Zrównoważony rozwój rolnictwa powinien być utożsamiany ze zrównoważonym rozwojem obszarów wiejskich, gdyż rolnictwo jest ich podstawową funkcją, a zarazem głównym dysponentem środowiska naturalnego⁴³. Przeniesienie wymogów rozwoju zrównoważonego rolnictwa na poziom gospodarstwa rolnego polega na: zapewnieniu trwałej żyzności gleby, dostosowaniu gałęzi i kierunków produkcji do przestrzennie zróżnicowanych warunków przyrodniczych i ekonomiczno-organizacyjnych, zróżnicowanym bilansie składników pokarmowych (nawozowych), wysokim indeksie pokrycia gleby roślinnością, zintegrowanej ochronie roślin, przestrzeganiu zasad prawidłowej agrotechniki

---

⁴² W 1969 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ wystąpiło z inicjatywą opracowania raportu o stanie świata. Prace trwały do 1972 r. W 1987 r. Światowa Komisja do Spraw Środowiska i Rozwoju Zrównoważonego (trwałego) przedstawiła definicję rozwoju w raporcie *Nasza Wspólna Przyszłość (Our Common Future)*, a główny dokument programowy to Agenda 21, który przedstawia sposoby wdrażania programów zrównoważonego rozwoju w życie lokalne. Dokument obejmuje cztery grupy problemów: zagadnienia socjalne i ekonomiczne, ochronę i zarządzanie zasobami naturalnymi w celu trwałego i zrównoważonego rozwoju, role głównych grup społecznych i organizacji, możliwości realizacyjne dla rozwoju zrównoważonego.

⁴³ Runowski (2002), s. 139-141.

i zootechniki, trosce o zachowanie bioróżnorodności; dostosowanej do potencjału absorpcyjnego ekosystemu obsadzie zwierząt gospodarskich, racjonalnym wyposażeniu gospodarstw rolnych w elementy infrastruktury technicznej; przestrzeganiu zasad Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej, racjonalnej organizacji pracy i umiejętnym zarządzaniu gospodarstwem⁴⁴.

Na podstawie wykonanych analiz i zebranych danych charakteryzujących zachodzące zmiany na obszarach wiejskich woj. zachodniopomorskiego stwierdza się, że rolnictwo było i jest nadal ważną funkcją i angażuje znaczne zasoby czynników produkcji, jednak kierunki jego rozwoju oraz rozwoju obszarów wiejskich coraz bardziej się rozchodzą⁴⁵. Wykazano na podstawie wieloletnich badań i analiz (Dreszczyk, Malicki, Szczygieł), że współczesna wieś traci swój rolniczy charakter, ale i rolnictwo daleko wykracza poza tradycyjny archaiczny układ wiejski, jaki stanowił o jego rozwoju przez stulecia. Zwrócono uwagę, że przy rozpatrywaniu problematyki zrównoważonego rozwoju zbyt mało uwagi skupiono na następujących zagadnieniach:

- zapewnienie trwałej żyzności gleby i zwiększenie potencjału produkcyjnego w szczególności w restrukturyzowanych gospodarstwach popegeerowskich i u obecnych dzierżawców;
- dostosowanie obsady zwierząt gospodarskich do potencjału absorpcyjnego ekosystemu w gospodarstwie rolnym;
- racjonalne wyposażenie gospodarstw w obiekty produkcyjno-techniczne i elementy systemu infrastruktury technicznej stosownie do potencjału produkcyjnego gospodarstwa (inwestowanie adaptacyjne, modernizacyjne, rewilitacyjne, rekultywacyjne).

Jako główne kryterium uzyskania zrównoważonego rozwoju uznano tworzenie racjonalnych związków gospodarstwa lub zespołu gospodarstw z lokalnymi obszarami wiejskimi, przetwórstwem i rynkami (lokalnymi i regionalnymi).

Na podstawie badań i analiz zebrano informacje dotyczące tendencji zmian w produkcji rolniczej województwa, głównie produkcji roślinnej i produkcji zwierzęcej w kontekście racjonalności produkcji i dostosowania do wymogów rolnictwa zrównoważonego.

W tabelach 11 i 12 zestawiono najważniejsze dane dotyczące zmian powierzchni upraw głównych grup roślin uprawnych i zmian stanu pogłowia zwie-

---

⁴⁴ Dreszczyk, Malicki, Szczygieł (2006), s.171-177.

⁴⁵ Kapusta (2006).

Zmiany w powierzchni zasiewów głównych grup roślin uprawnych
w woj. zachodniopomorskim (1989-2006, gospodarka całkowita)

Wyszczególnienie	1989		2006		Różnica	1989 = 100.0%
	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	
Powierzchnia zasiewów ogółem	871,3	100,0	709,2	100,0	-162,1*	81,4
Zboża ogółem	477,4	54,8	527,9	74,4	50,5	100,6
Kukurydza na ziarno	3,4	0,4	6,7	0,9	3,3	197,1
Strączkowe**	2,5	0,3	4,3	0,6	1,8	172,0
Ziemniaki	73,8	8,5	26,7	3,8	-47,1	36,2
Przemysłowe razem	112,3	12,9	100,4	14,2	-11,9	89,4
w tym: buraki	17,4	2,0	11,3	1,6	-6,1	64,9
rzepak i rzepik	92,9	10,7	86,8	12,2	-6,1	93,4
Pastewne	161,6	18,5	35,8	5,0	-125,8	22,2
Pozostałe	40,3	4,6	7,4	1,1	-32,9	18,4

* w tym 103,0 tys. ha odłogów i ugorów na gruntach ornych,

** konsumpcyjne i pastewne (łącznie z mieszankami zbożowo-strączkowymi).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS za lata 1989-2007 i US w Szczecinie, Koszalinie, Gorzowie, Pile i Słupsku za okres objęty badaniem (tab. 11 i 12).

zrząt gospodarskich w latach 1989-2005. W badanym okresie zwraca uwagę drastyczne zmniejszenie zarówno produkcji roślinnej, jak i zwierzęcej. W 2006 r. powierzchnia odłogów i ugorów na gruntach ornych (mimo zmniejszającego się z roku na rok stanu) wyniosła ponad 103,1 tys. ha (tj. 11,8 %). Powierzchnia zasiewów zmalała o 162,1 tys. ha i miała wpływ na ich strukturę. W porównaniu do roku wyjściowego, w strukturze zasiewów zwiększył się udział roślin zbożowych z 54,8% do 74,4% oraz roślin oleistych (rzepaku) z 10,7% do 12,2%, a zmniejszył się udział powierzchni pod uprawą roślin okopowych (ziemniaków z 8,5% do 3,8%, buraków cukrowych z 2,0% do 1,6%) i pastewnych z 18,5% do 5,0%; zmniejszyła się też powierzchnia pozostałych upraw.

W 2006 r. poziom produkcji zwierzęcej, liczony liczebnością pogłowia stad zwierząt gospodarskich nie przekroczył, poza drobiem, 37% z roku 1989, a w chowie owiec wyniósł zaledwie 2%. Powyższe zmiany wpłynęły negatywnie na jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej woj. zachodniopomorskiego.

Przyjmując, że zawartość składników organicznych w glebie jest głównym wskaźnikiem żyzności gleby uprawnej przeanalizowano ich zawartość przy różnych formach produkcji. Substancja organiczna do gleb może być do-

Zmiany w stanie pogłowia zwierząt gospodarskich w woj. zachodniopomorskim w latach 1989-2005 – gospodarka całkowita (w szt.)

Wyszczególnienie	1989 ^{*****}	2006 ^{**}	Różnica 1989-2006	1989=100%
Bydło ogółem	544 021	108 494	-435 527	-80,1
w tym krowy	194 285	46 010	-148 275	-76,3
Trzoda chlewna ogółem	1 361 576	492 557	-869 019	-63,8
w tym lochy	132 329	48 960	-83 369	-63,0
Owce ogółem	313 160	6 077	-307 083	-98,1
Konie ogółem	12 665	7 015	-5 650	-44,6
Drób w tys. szt.	2 424	6 250	3 826	157,8

* stan na koniec roku wg siedziby użytkownika,

** stan na koniec czerwca wg granic administracyjnych,

*** dane szacunkowe.

starczana przez nawożenie organiczne, nawozy zielone oraz resztki poźniwne zwłaszcza z roślin strączkowych i traw roślin motylkowych. Z kolei konsumentem substancji organicznej są zboża, okopowe, rośliny oleiste, włókniste, kukurydza, których udział w powierzchni zasiewów z roku na rok wzrasta. Sytuację pogarsza zaniechanie w agrotechnice i uprawie roślin nawożenia organicznego, głównie obornika.

Dla zobrazowania zaistniałej sytuacji posłużono się jednostką miary „roS” (*reproduktionwirksammer organische Substanz*)⁴⁶ – 1t roS jest równoważna jednej tonie suchej masy efektywnej substancji nawożenia organicznego (tab. 13). Bilans roS wskazuje, jak organizacja produkcji roślinnej i zwierzęcej rzutuje na żyzność gleb w gospodarstwach.

Bilans „roS” w przeliczeniu na 1 ha obliczono według wzoru⁴⁷:

$$roS = \frac{\sum_{i=1}^n x_i * p_i + \sum_{j=1}^n x_j * z_j}{100}$$

gdzie:

x_i – procentowy udział poszczególnych grup roślin w strukturze zasiewów (%),

p_i – współczynnik zapotrzebowania na roS poszczególnych grup roślin uprawnych (t),

⁴⁶ Badewitz, Gath (1984).

⁴⁷ Dreszczyk, Malicki, Szczygieł (2006), s. 171-175.

Współczynniki zapotrzebowania na jednostki „roS” (t/ha)
dla głównych grup roślin uprawnych przy różnych typów gleb

Wyszczególnienie	Typy gleb				
	piaszczysta	piasek gliniasty	głina spiaszczona	gliniasta	czarna ziemia
Okopowe	-3,6	-3,8	-4,0	-4,4	-2,9
Kukurydza, kapusta pastewna	-2,7	-2,8	-4,0	-4,4	-2,2
Zboża, oleiste, włókniste	-1,4	-1,4	-1,5	-1,6	-1,1
Poplony ozime na paszę	-0,9	-0,9	-1,0	-1,1	-0,7
Strączkowe na nasiona	+0,9	+0,9	+1,0	+1,1	+1,1
Strączkowe (zielonka)	+0,6	+0,6	+0,7	+0,8	+0,8
Koniczyna, lucerna, trawy	+2,7	+2,8	+3,0	+3,3	+3,3
Poplony ścierniskowe	+0,4	+0,4	+0,5	+0,6	+0,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Kundlera (1981).

x_j – obsada sztuk obornikowych na 100 ha gruntów ornych (10t),

z_j – współczynniki przeliczeniowe nawożenia organicznego na jednostki roS.

Rozwój zrównoważony w rolnictwie zakłada taki system gospodarowania, aby bilans substancji organicznej gleb zamykał się niezmiennym lub dodatnim wynikiem. W teorii ekorozwoju określa się to mianem gospodarki okrężnej (*circular economy*), przyjmując stałość kapitału naturalnego (*natural capital stocky*), jakim jest zawartość substancji organicznej w glebie. Oznacza to zamknięty obieg materii w systemie gleba – produkcja roślinna – produkcja zwierzęca – zawartość substancji organicznej w glebie – poziom reprodukcji próchnicy – plony.

Analizy takie powinny być wykonane dla każdego wyspecjalizowanego działu produkcji rolniczej, a szczególnie takich działów, które są wprowadzane i nie mają jeszcze wskaźników porównawczych obciążenia ekosystemu.

Zakończenie

Na podstawie przeprowadzonych analiz woj. zachodniopomorskiego można stwierdzić, że:

- Transformacja ustrojowa i restrukturyzacja rolnictwa w regionie, spowodowały istotne zmiany w strukturze organizacyjno-własnościowej i w kie-

runkach oraz intensywności produkcji rolnej. Przejawia się to ubytkiem trwałych użytków zielonych o ok. 20%, przy czym prawie 80% ich areału jest obecnie nieużytkowanych. Natomiast odsetek ugorów na gruntach ornych w 2006 r. wyniósł 11,8%.

- Przeprowadzona restrukturyzacja i prywatyzacja uspołecznionego rolnictwa zmieniła jego rozwój zarówno w aspekcie dodatnim, jak i ujemnym. Pozytywnie, w aspekcie ekologicznym, należy ocenić wycofanie się z produkcji bezściołowych wielkotowarowych ferm produkcji zwierzęcej oraz nadmiernego nawożenia mineralnego.
- Negatywnie należy ocenić koncepcję i program restrukturyzacji, w wyniku którego powstały nowe jednostki produkcyjne, nie odpowiadające ani kryteriom gospodarstw rodzinnych UE, ani szeroko rozumianej sprawiedliwości społecznej. Nie została zrealizowana, zapowiadana przez polityków, wiązka celów społecznych. Wysokie strukturalne bezrobocie, do chwili obecnej nie zostało rozwiązane, a poziom życia rodzin byłych pracowników PGR należy ocenić bardzo krytycznie (powiększa się grupa ludności pozostająca w ubóstwie).
- Obecny sposób użytkowania gruntów ornych przez dzierżawców oraz nowo powstałe rolnicze podmioty produkcyjne (głównie spółki z o.o.) powodują degradację i zmniejszenie żyzności gleb. Nadmierne uproszczenie technologii produkcji roślinnej, bez wprowadzenia ekologicznie zrównoważonych płodozmianów oraz brak harmonijnego łączenia produkcji roślinnej z gruntów ornych i trwałych użytków zielonych z produkcją zwierzęcą uniemożliwia utrzymanie, a tym bardziej zwiększenie urodzajności gleb. Niska opłacalność i wysoka kapitałochłonność produkcji zwierzęcej, wysokie zmechanizowanie produkcji roślinnej, a zwłaszcza upraw roślin zbożowych powodują stopniową degradację rolniczej przestrzeni produkcyjnej.
- Obecny system zarządzania Zasobem, a zwłaszcza funkcjonujący system informacyjny ANR, należy uznać za niewystarczający. Brak jest bowiem należytego monitorowania stanu wydzierżawionych zasobów. Obserwacje własne autorów wskazują, że w wielu spółkach dzierżawców stan gleb ulega systematycznej degradacji.
- Specyfika regionu Pomorza Zachodniego polegająca na występowaniu dużych kompleksów łąk, obecnie w małym stopniu wykorzystanych, bardzo niska obsada zwierząt gospodarskich i zmiana umaszynowania gospodarstw przemawiają za rozwojem, na tych terenach, chowu bydła opaso-

wego, jako kierunku preferowanego. Wymaga to zmiany polityki Agencji Nieruchomości Rolnych odnośnie do dzierżawców w kierunku:

- wypracowania modułowych rozwiązań dla różnych wielkości gospodarstw (8, 30, 60, 120 ha) i obsady bydła opasowego od najniższej obsady, stopniowo powiększając;
- adaptacyjnego wykorzystania nieużytkowanych istniejących pomieszczeń kubaturowych na potrzeby chowu bydła opasowego;
- elastycznego inwestowania w nowe i używane maszyny i sprzęt rolniczy;
- trwałego powiązania produkcji zwierzęcej z lokalnymi, regionalnymi i międzynarodowymi rynkami zbytu.

Takie działania pozwolą na zrównoważone gospodarowanie, zgodne z nowoczesnymi wymaganiami agroekonomiki w regionie.

Literatura

- Badewitz S., C. Gath, 1984, *Erfassung wichtiger Aspekte des Stoffkreislaufes und der Humusreproduktion in Modellen zur Optimierung der Pflanzenproduktion*. Wiss. Z. Univ. Halle. XXXIII H. 1.
- Brzezicki R., 1996, *Przekształcenia własnościowe państwowego sektora rolnego, Stowarzyszenie Polski z Unią Europejską – niezbędne procesy dostosowawcze polskiej gospodarki żywnościowej*. IERiGŻ, Projekt badawczy nr 530903006, Warszawa.
- Dreszczyk E., Malicki M., Szczygiał T., 2006, *Koncepcja zrównoważonego rozwoju rolnictwa w regionie zachodniopomorskim, [w:] Problemy intensyfikacji produkcji zwierzęcej z uwzględnieniem ochrony środowiska i standardów UE*. XII Międzynarodowa konferencja Naukowa, IBMiER, IIR AR w Szczecinie. Sieć Naukowa AGRORISKS i Centrum Doradztwa Trangen. PTIR, Warszawa.
- Dzun W., 1988, *Spoleczne aspekty rozwoju uspołecznionych form gospodarowania w rolnictwie. Uspołecznione gospodarstwo rolne w PRL*. ANS, Warszawa.
- Dzun W., 1991, *Państwowe Gospodarstwa Rolne w rolnictwie polskim w latach 1944-1990*. IRWiR PAN, Warszawa.
- Główczyk I., 1995, *Jak zbankrutowało PGR*. „Agroprolog” nr 3.
- Kaleta A., 1998, *Rolnictwo i wieś europejska. Od korzeni ku współczesnej przyszłości w XXI wieku*. UMK i IRWiR PAN, Toruń-Warszawa.
- Kapusta F., 2006, *Wybrane determinanty strategii zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce*. Mat. Konferencji Zrównoważony rozwój w teorii i praktyce, AE Wrocław.
- Kundler P. (red.), 1981, *Regeln und Richtwerte zur Erhöhung der Bodentruchtbarkeit*. Agrabuch, Merkleberg.

- Kwieciński A. (red.), 1994, *Scenariusz integracji polskiego rolnictwa z Unią Europejską. Problemy integracji rolnictwa polskiego z Unią Europejską*. Wyd. Fundacja Rozwoju SGGW, Warszawa.
- Poczta W., 2003, *Rolnictwo polskie w przededniu integracji z Unią Europejską*. Wyd. AR w Poznaniu, Poznań.
- Runowski H., 1992, *Przekształcenia własnościowe w PGR*. „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” nr 5.
- Runowski H., 2002, *Rozwój zrównoważony rolnictwa i gospodarstw rodzinnych. Wieś i rolnictwo, perspektywy rozwoju*. IERiGŻ, IRWiR PAN, Warszawa.
- Strategia rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich województwa zachodniopomorskiego w latach 2002-2015*. Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego, Szczecin 2003 r.
- Ustawa z 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa* (Dz.U.1991 nr 107 poz. 464 ze zm.).
- Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski*. IUNG Puławy 2005 r.
- Wilkin J., 1986, *Współczesna kwestia*. PWN, Warszawa.
- Woś A., 1988, *Strategiczne problemy rozwoju rolnictwa. Rolnictwo i wieś europejska. Od korzeni ku wspólnej przyszłości w XXI wieku*. UMK i IRWiR PAN, Toruń–Warszawa,.
- Woś A., 1994, *Państwowa gospodarka w rolnictwie w okresie transformacji systemowej*. „Wieś i Rolnictwo”, nr 2.
- Zaktualizowana Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*. Warszawa 2005.
- Zgliński W., 2003, *Skutki transformacji Państwowych Gospodarstw Rolnych w ujęciu przestrzennym*, [w:] *Problemy zagospodarowania terenów wiejskich w Polsce*, A. Stasiak (red.). Biuletyn KPZK PAN, z. 207. Warszawa.
- Zientara W., 1995, *Polityka Państwa w zakresie przekształceń własnościowych w rolnictwie i jego otoczeniu*, [w:] *Stan obecny i aktualne problemy prywatyzacji rolnictwa*. Mat. na Międzynarodową Konferencję, Warszawa.